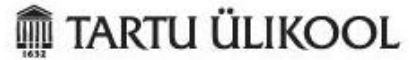

Larissa Degel, Tartu Ülikool (2012)

EESTI KEELE VORMIÕPETUS

(P2NC.00.332)

Aine maht: 6 EAP

Larissa Degel

Tartu Ülikooli Narva Kolledž

2012

1.1 Mis on morfoloogia?

MIS ON MORFOLOOGIA?

Võtmesõnu: morfoloogia ehk vormiõpetus; morfeem, keelesüsteemi tasandite koosnemissuhted, morfoloogiline süntees (muutmismorfoloogia), morfoloogiline analüüs (tuletusmorfoloogia)

Mis on morfoloogia?

Morfoloogia on keeleteaduse haru, mis uurib keelt sõnavormide tasandil. Keelt võib kujundada kui tasanditest koosnevat süsteemi. Keelesüsteemi tasandite põhiüksusteks on häälikud (foneemid), morfeemid, sõnad ja sõnavormid, laused. Häälikuid uurib foneetika ja fonoloogia ehk häälikuõpetus (foneetika ja fonoloogia suhted on päris lähedased, erinevus seisneb selles, et foneetika uurib häälikulise substantsi ning selle tootmist ja vastuvõttu, fonoloogia uurib häälikulist struktuuri. Morfeeme ja sõnavorme uurib morfoloogia ehk vormiõpetus, sõnu – leksikon ehk sõnavara, lauseid – süntaks ehk lauseõpetus. Keelesüsteemi tasandid on seotud omavahel **koosnemissuhetega**²: laused koosnevad sõnadest, sõnad morfeemidest, morfeemid koosnevad häälikutest:

LAUSED (süntaks)

SÕNAD (leksikon)

MORFEEMID (vormiõpetus)

HÄÄLIKUD (foneetika, fonoloogia)

Morfoloogia piir keelesüsteemi naabertasanditega nagu sõnavara ja süntaks on suhteline ja kohati väga tinglik. Morfoloogial ja leksikonil on üsna raske piiri tõmmata. Tuleb pidada meeles, et keeleteaduses on olemas kaks erinevat lähenemist morfoloogiale: laiemas tähenduses hõlmab morfoloogia nii sõna- kui vormimoodustust. Kitsamas tähenduses (nt seda lähenemist pooldab ka Eesti keele grammatika (EKG) on morfoloogia sünonüümne siiski vaid vormimoodustusele.

Piiri on raske kindlaks määrata ka morfoloogia ja süntaksi puhul. Näiteks väljendab tulevikus toimuvat tegevust tarind *hakkama/saama* + *ma-infinitiiv*. Vaatamata sellele ei arvata seda nähtust morfoloogia alla ega käsitleta verbi pööramisparadigma osana, kuigi verbidel *hakkama* ja *saama* on selles tarindis pigem grammatiline funktsioon, kui esialgne konkreetne leksikaalne tähendus.

Morfoloogia uurib sõnade ehitust. Morfoloogia ehk vormiõpetus tegeleb sõnavormidega – sõnavormide **moodustamise** ning sõnavormide ehitusest **arusaamisega**. Tinglikult võib vormiõpetust jagada kahte:

- **morfoloogiline süntees** (muutmismorfoloogia) – sõnavormide moodustamisega tegelev vormiõpetuse osa;
- **morfoloogiline analüüs** (tuletusmorfoloogia) – sõnavormidest arusaamisega tegelev vormiõpetuse osa (millest koosneb sõnavorm)

MIS ON MORFOLOOGIA? loengu koostamisel on kasutatud

Karlsson, Fred 2002. Üldkeleteadus, lk 30-32

Hint, Mati 1996. Eesti keele foneetika ja morfoloogia, lk 75-76

Ehala, Martin 1997. Eesti keele struktuur

1.2 Morfoloogia põhimõisteid

MORFOLOOGIA PÕHIMÕISTEID

Võtmesõnu: sõna, sõnavorm, sõne; muutuvad ja muutumatud sõnad; morfeem; morf, morfianalüüs (segmentimine, segmendid), junktuurid (läbipaistvad, opaaksed, hajusad)

Sõna, sõnavorm, sõne

Morfoloogia uurib sõnade ehitust. **Sõna on keele väikseim terviklik üksus, millel on leksikaalne tähendus**, nt sõna *õde* on üks terviklik üksus, mille leksikaalne tähendus on Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu järgi 'tüdruk või naine oma vanemate teiste laste suhtes'. Erinevad sõnad omavad erinevaid leksikaalseid tähendusi.

Morfoloogia kontekstis ei räägi me sõnadest, vaid sõnavormidest.

Sõnavormid on ühe ja sama sõna eri kujud, mis erinevad üksteisest ainult grammatilise tähenduse poolest (leksikaalne tähendus on neil üks ja sama), nt *õde*: *õe*: *õesse*: *õdede* jne on ühe sõna *õde* eri vormid – neis kõigis säilib üks ja sama sõnatähendus ehk leksikaalne tähendus 'tüdruk või naine oma vanemate teiste laste suhtes', samas need sõnavormid erinevad üksteisest grammatilise tähenduse poolest, nt sõnavorm *õdede* omab mitmuse omastava grammatilist tähendust, sõnavorm *õdedele* omab mitmuse alaleütleva grammatilist tähendust.

Keeles on sõnu, millel on hulk erinevaid sõnavorme (muutuvad sõnad) ja on sõnu, millel on ainult üks võimalik vorm (muutumatud sõnad).

Muutuvad sõnad on käänduvad ja pöörduvad sõnad: verbid (teigusõnad), substantiivid (nimisõnad), adjektiivid (omadussõnad), numeraalid (arvsõnad), pronoomenid (asesõnad).

Muutumatud sõnad on käändumatud ja pöördumatud sõnad: adverbid (määrsõnad), adpositsioonid (kaassõnad), konjunktsioonid (sidesõnad), interjektsioonid (hüüdsõnad).

Eesti keeles kasutatakse vahel sõnavormide kohta ka terminit **sõne**. **Sõne on sõnavormi konkreetne esinemisjuht kirjalikus tekstis, suulises kõnes** (selle kohta kasutatakse veel terminit *eksemplar-sõna* või *sõna-eksemplar*) – sõnede määratlemise kriteeriumiks on tühikud – teksti tühikute vahel seisev üksus ongi sõne. Sõne on spetsiifiline termin, mida kasutatakse rohkem filosoofilises loogikas, tekstilingvistikas. Sõne on seega tekstiüksus (selle poolest vastandub ta sõnale kui keeleüksusele).

Morfoloogia põhiüksus: morfeem

Keelesüsteemi väikseim põhiüksus on foneem: foneemil on olemas väline vorm ning pole tähendust, kuid foneem mängib tähenduslikku rolli, nt foneem *e*, millel on vorm *e*, mängib tähenduslikku rolli eristades paljusid sõnu, nt sõnu *elu* ja *ilu*. **Foneemi tähenduslik roll on võime eristada tähendusi.**

Morfoloogia põhiüksus on morfeem: sõnavormid koosnevad morfeemidest. **Morfeem on väikseim tähenduse või grammatilise funktsiooniga üksus.** Morfeemid täidavad vormimoodustuses samasugust ülesannet nagu foneemid häälikuõpetuses: morfeemidest pannakse kokku sõnavormid. Iga sõnavorm koosneb morfeemidest (või vähemalt ühest tüvimorfeemist) .

Morfeemi esinemisjuht: morf

Morfeemi kohta kasutatakse keeleteaduslikus kirjanduses 2 päris sarnaselt kõlavat terminit: nii morfi kui morfeemi. Need, kes kasutavad morfi mõistet, lähtuvad arusaamast, et morfeem on keelesüsteemi üksus, seega on ta pigem mingi abstraktsioon, mis tähendab, et ei ole korrektne nimetada morfeemiks konkreetset kõnet või kirjutises konkreetseid esinevaid elemente. Need elemendid on pigem morfeemide esindajad. **Morfoloogia tasandi üksuse esindajaid nimetatakse seega morfideks.** Eesti keele grammatika kasutab sama nähtuse kohta terminit **formatiiv**.

Morfianalüüs

Sõnavormi on võimalik liigendada – segmentida – väiksemateks osadeks – segmentideks. **Sõnavormi liigendamist (segmentimist) nimetatakse morfianalüüsiks.** Liigendamine toimub teatud põhimõtetel: nt kui käsitleda sõnavorme *tal*, *talus*, *talusse*, *talust*, *taludes*, *taluski*, siis üsna pea saab selgeks, et selle sees korduvad samakujulisena *tal* ja morfid, mille tähenduseks on 'sees olemine'.

Morfianalüüsi käigus liigendamise kujutatavad piirid on junktuurid.

Junktuure sageli tähistatakse plussiga: *tal*+*s*+*ki*. Ei ole ka kahtlust selles, et tüvele *tal* liitub morf *s* (mitte nt et tüvele *tal* liitub morf *us*), kuigi see järeldus tuleneb meie üldisemast teadmistest ning üsna subjektiivne (*tal*+*us*-teooriat ehk oleks võimalik üles ehitada, kuid siis peaksid paljud teised

oletused ja eeldused vastama tegelikule olukorrale ning leidma keeleliselt tõestuse).

Morfianalüüsi teostamisel ehk junktuuride määratlemisel võib tekkida tõlgendusprobleeme. Esiteks see tuleneb sellest, et keeles on kasutusel nii tuletamise kui liitmise protsessid. Mõtlesime, mitu morfi on sõnas *järjestamistelegi*? Kas liigendaksid *järjesta+mis+te+le+gi* või lähed maksimumini ja järjestad ka tüves olevat *järje+sta+...*? Tänapäeva morfoloogias lähtutakse üldjuhul teadmisest, et sõnad *järg*, *järjestama* ja *järjestamine* on iseseisvad lekseemid (sõnad). Junktuurid on neis põhimõtteliselt segmenteeritavad (neid on võimalik eristada), kuid me seda ei tee, kui tegu on iseseisvate lekseemide (sõnadega).

Morfipiirid on enam või vähem läbipaistvad: kerge on tuvastada **läbipaistvaid piire** – need on nii struktuurilt kui semantiliselt nähtavad. Tavaliselt need morfid esinevad ka teistes sõnavormides sama tähenduse ja/või funktsiooniga, nt *talus+ki*: *s* esineb paljudes teistes sõnades tähenduses 'sees olemine'. Kuid tuleb ette ka **opaakseid ehk läbipaistmatuid piire**, nt *kalu* (kus lõpeb tüvi ja läheb morfiipiir?). Tuleb ette ka **hajusaid piire**, nt omadussõnades *terav*, *vägev*, *lihav* on morf *v* selgelt eristatav, sõnad ise on selgelt seostatavad sõnadega *tera*, *vägi*, *liha*. Aga nt sõnad *lodev*, *edev*, *mugav* – kas morfiipiir on samamoodi läbipaistev? Mis tüvedega on neil sõnadel siis seost? Fred Karlsson (2002: 117) arvab, et selle ebaselguse, hajususe põhjus on keele loomulik areng – mõned sõnad on kasutatavamad, kultuuriliselt olulisemad või leidub ka muid põhjuseid, miks mõned sõnavormid iseseisvuvad just neile omasel kujul.

MORFOLOOGIA PÕHIMÕISTED loengu koostamisel on kasutatud

Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus, lk 107-112, lk114-116
Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 1997. Eesti keele käsiraamat.
Hint, Mati 2004. Eesti keele foneetika ja morfoloogia, lk 191-194

1.4 Mofeemide baasjaotus. Morfeemide jaotus eesti keeles

MORFEEMIDE BAASJAOTUS

MORFEEMIDE JAOTUS EESTI KEELES

Võtmesõnu: vaba morfeem, seotud morfeem ehk afiks: prefiks ehk eesliide, sufiks ehk järelliide, infiks ehk siseliide; tüvimorfem ehk sõnatüvi: sõnajuur, tuletatud tüvi, liitsõnatüvi; liidemorfeem (liide), tunnusmorfeem (tunnus, lõpp)

Morfeemide baasjaotuse jargi jagunevad morfeemid **vabadeks morfeemideks ja seotud morfeemideks (afiksiks)**.

Vaba morfeem võib esineda iseseisva sõnavormina, sest omab leksikaalset tähendust. Vaba morfeemi iseloomustab üksiesinemise

vabadus - morfoloogiline vabadus ehk koha vahetamise vabaduse omadus, nt *Kella üheks olge kodus*. Või *Kodus olge kella üheks*. Samas pole võimalik variant **Ge kella üheks kodus ol* või **Olge kella s kodu üheks*. (tärnike traditsiooniliselt märgib mittegrammatilist kasutust). Samas peab juhtima tähelepanu ka vaba morfeemi vabaduse suhtelisusele – morfeemi morfoloogiline vabadus ei pruugi tähendada süntaktilist vabadust, nt morfeemid *eriti* või *kui* on muidu morfoloogiliselt vabad, sest võivad esineda üksi ja omavad seejuures leksikaalset tähendust, kuid reaalselt esinevad nad alati vähemalt paaris koos teiste sõnadega, nt *eriti rumal*, *kui juhtub*. Eesti keeles ei ole sõnal *tahes* süntaktilist vabadust: *tahes* ei esine kunagi üksi – alati koos mingi teise asesõnaga, nt *mis tahes*, *millal tahes*. Inglise keele artiklid *the* ja *a*, mis on kahtlemata vabad morfeemid, ei esine lauses kunagi üksi (esinevad alati peasõna juures) ega liigu kuigi vabalt lause sees.

Seotud morfeem esineb alati koos teiste morfeemidega, mitte kunagi iseseisva sõnavormina. Seotud morfeemide kohta kasutatakse veel terminit **afiks**. Asukohast lähtudes võib eristada kolme liiki afikseid:

- a) **tüve ees asuvad afiks on prefiks e eesliited** (nt *ebanormaalne*)
- b) **tüvejärgsed afiks on sufiks e järelliited** (need on eesti keeles tunnused ja lõpud). Sufiks on maailma keeltes palju tavalisemad kui prefiks. On palju keeli, mis kasutavad (peaaegu) ainult sufikseid (nt eesti, soome) ning ainult mõni üksik keel, milles esinevad ainult prefiks (nt tai keel). Selle alusel võib keeli nimetada **sufiksikeelteks ja prefiksikeelteks**.
- c) **tüve sees paiknevad afiks on infiks ehk siseliited**, nad esinevad palju harvemini kui prefiks ja sufiks. Euroopa keeltes siseliiteid eriti ei leia, küll on neid aga keeltes, mida räägitakse väljaspool Euroopat, nt araabia keeles. Juroki keeles (üks California põliselanike keeli) moodustatakse substantiivide mitmus infiksiga *-ge-*: nt *sepolah* 'väli' ja *se+ge+polah* 'väljad'. Filipiinide tagalogi keeles moodustatakse infiksi abil verbivorme: nt *sulat* 'kirjutama' ja *s+um+ulat* 'kirjutas' ja *s+in+ulat* 'oli kirjutanud'. Ka eesti keeles võib leida nõrgalt infiksaalseid nähtusi, nt pronoomeni *miski* käänamine: *mi+s+ki*, *mi+da+gi*, *mille+sse+gi*.

Morfeemide jaotus eesti keeles

Eesti keeles on **vabad morfeemid tüvimorfeemid e sõnatüved** (tüvimorfeemid on leksikaalse tähenduse kandjad), **seotud morfeemid on liidemorfeemid ehk liited** (liidemorfeemid muudavad tüve leksikaalset tähendust ja/või sõnaliiki, nt *seisma + ata = seisatama*, *vara + ne = varane*) ja **tunnusmorfeemid ehk tunnused ja lõpud** (tunnusmorfeemid kannavad grammatilist tähendust, nt sõnavormis *elasime* väljendab *-si-* lihtminevikku ja *me* mitmuse esimese pöörde).

Tüvimorfeemid ehk sõnatüved

Sõnatüvesid võib jagada a) sõnajuurteks, b) tuletatud tüvedeks ja c) liitsõnatüvedeks.

Sõnajuur on selline sõnatüvi, millele ei ole liidetud teisi tüvesid ega tuletusliiteid. Sõnajuured on näiteks *kala*, *paat*, *sõna*, *raamat*, *suur*.

Tuletatud tüve puhul on sõnajuurele liidetud tuletusliiteid. Tuletatud tüved on näiteks *suur-us, ühis-kond-lik*.

Liitsõnatüvi on kahe või enama sõnajuure/tuletatud tüve kombinatsioon. Liitsõnatüved on näiteks *kala-paat, kõrge-pinge-liin, õige-keelsus-sõna-raamat*.

Termin **tüvi** on kahetähenduslik: tüveks nimetame minimaalset juurmorfeemi või komplekssemat tüvimorfeemi. Näiteks sõnavorm *õpetajale* koosneb vormimoodustuse seisukohalt tüvest *õpetaja* ning käändelõpust *-le*, kuigi tuletusõpetuse seisukohalt koosneb *õpetaja* tüvest *õpeta-* ja tegijaliitest *-ja*.

Leia üks meelepärane sõnajuur ja moodusta sellest eelkõige tuletatud tüvi, seejärel liitsõnatüvi, nt *õpetama --- õpetus --- õpetuslik --- emakeeleõpetus*. Kui pikk on sinu moodustatud kõige pikem sõna?

Liidemorfeemid ehk liited

Liite abil saab sõnatüvest moodustada uue tüve. Juhul, kui tuletusliide liitub sõnatüve ette, on tegu **eesliitega ehk prefiksiga**. Eesti keeles on eesliiteid kaks: omaduse vastandit väljendavad *eba-* (nt *ebaaus, ebameeldiv, ebakohane*) ja *mitte-*. Suhteliselt palju on rahvusvahelise päritoluga eesliiteid, nt *mega-, hekto-, iso-* jne, neid on eesti keeles palju, kuid enamasti ei saa neid sõnaloomes vabalt kasutada.

Selliseid **tuletusliiteid, mis liituvad sõnatüve lõppu, kutsutakse järelliideteks ehk sufiksiteks**. Järelliiteid on eesti keeles umbes sada ja enamikku neist saab uute tuletiste moodustamiseks vabalt kasutada, nt *ebaturumajandus*: *eba-* on eesliide, *-nd-* ja *-us-* on järelliited.

Tunnusmorfeemid ehk tunnused ja lõpud

Tunnused ja lõpud on eesti keeles alati tüvele lisatud. **Lõpud annavad sõnadele lõpliku grammatilise vormi ja sisu. Tunnusteks nimetatakse mitmuse ja ainsuse tunnuseid**. Eesti keeles mõnikord nimetatakse nii tunnuseid kui ka lõppe **lõppudeks**, sel põhjusel, et nad esinevad alati sõna lõpus.

MORFEEMIDE BAASJAOTUS. MORFEEMIDE JAOTUS EESTI KEELES loengu koostamisel on kasutatud

Ehala, Martin 1997. Eesti keele struktuur.
Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus, lk 127-129

1.5 Erinevaid morfeeme

ERINEVAID MORFEEME

Võtmesõnu: kliitik; kohvermorf; katkendmorf; jäänukmorf; nullmorf; morforaktika, morfotaktilised universaalid

Lisaks tüvi-, liide- ja tunnusmorfeemidele, mida oleme käsitlenud selle tunni 1.4 peatükis võib veel eristada kliitik-m kohver-, katkend-, jäänuk- ja nullmorfeeme.

Kliitikud

Kliitikud on seotud morfeemid, mis erinevad teistest seotud morfeemidest selle poolest, et nad tavaliselt liituvad juba terviksõnavormi või isegi tervikfraasiga ning ei muuda olemasolevat leksikaalset tähendust, vaid rõhutavad seda, nt *talus+ki*, kus *ki* on kliitik. Inglise keeles liituvad kliitikud tervikfraasiga: nt *possesiivsust väljendavgenitiivi muutelõpp 's* liituda fraasiga (*the Queen of England's 'Inglise kuninganna oma'*). **Kliitikud on sõnatüve tähendusega seotud väga nõrgalt ning ei muuda sõnavormi leksikaalset tähendust**

Portmanteau-ehk kohvermorf

Seda terminit kasutatakse sageli siis, kui kirjeldatakse selliseid vorme, kus pole võimalik elemente eristada, nt inglise keele ebareeglipärased verbid nagu *sing- sang – sung* või mitmuse vormid nagu *foot – feet*. On selgelt tajutav, et tegu on grammatilist funktsioone kandvate elementidega, kuid pole võimalik tuvastada, mis nimelt element kannab seda grammatilist tähendust, nt kohvermorf on vorm *kalu*, kus on sees nii leksikaalset tähendust kandev tüvi kui ka mitmuse ja osastava käände grammatilised tähendused. **Kohvermorfideks nimetatakse semantiliselt kompleksseid, kuid struktuurililt, vormililt jagamatud morfe.**

Katkendmorf (katkestatud morf)

Veel üks termin, mida kasutatakse siis, kui grammatilise funktsiooni väljendamiseks kasutatav **vorm ei ole lineaarne tervik, vaid koosneb elementidest, mis on üksteisest lahus**, nt saksa keeles mineviku kesksõna tunnust väljendatakse nii prefiksi- kui ka sufiksiosaga: **ge-gang-t**

Jäänukmorf

Peame meeles, et morfeem on väikseim leksikaalse tähendusega või vähemalt grammatilise funktsiooniga üksus. Siiski mõned morfeemilaadsed **üksused ei oma kuigi selget leksikaalset ega grammatilist tähendust.**

Keele ajaloo arengu tulemusena esineb eesti keeles sõnu nagu **uhi+uus** või **võhi+võõras**. Keegi ei vaielda selle üle, et *uhi-* ja *võhi-* morfipiirid on selgelt tuvastatavad ja et need morfid omavad teatud tähendust (antud juhul rõhutavad omadust). Samas peame tunnistama, et nimetatud morfid esinevad ainult nende sõnade sees ning ei tule ette muude sõnadega seoses

(selle poolest erinevad jäänukmorfid kliitikutest). Need on keeleajaloolise arengu tõttu tundmatuks muutunud jäänukid, nt sõnades *eales* ja *tahes* on *s* – possessiivsufiksi rudiment. Rootsi keeles on olemas verb **er**+*bjuda*, kus esinev *er-* ei tule ette ühes teises rootsikeelses sõnas. Jäänukmorfe nimetatakse veel ka *cranberry morph*'ideks, sest inglise sõnas *cranberry* on *cran-* samamoodi nagu eespool käsitletud rootsi *er-* jäänukmorf.

Nullmorf

Nullmorf on morfeemi puudumine, selline grammatiline nähtus, mille puhul mingi grammatilise vormi saamiseks ei kasutata morfeemi, nt eesti keele verbide kindla kõneviisi ainsuse 2.pöörde lõpp on üldiselt /d/: *tuled*, *tulid*. Samas käskivas kõneviisis pole üldse mingit pöördelõppu, nt *söö!* Käskiva kõneviisi ainsuse 2.pöörde vorm esineb puhta tüvena, ometi on vorm selgesti tajutav. *Söö!*-vormi poleks õige nimetada tüveks, sest see väljendab grammatilist tähendust, järelikult on see sõnavorm, mis koosneb tüvest ja nullmorfeemist.

Morfotaktika

Üheski keeles ei ole võimalikud kõik mõeldavahääliku- või morfeemikombinatsioonid. Häälikute kombineerimise reegleid uurib fonotaktika, morfeemide kombinatsioone - morfotaktika.

Huvi korral võid fonotaktika kohta rohkem lugeda Mati Hindi raamatust "Eesti keele foneetika ja morfoloogia", lk 83-88 ning Kaisa Häkkise raamatust "Keeleteaduse alused", lk 87-90.

Morfotaktika uurib

- 1) morfeemide järjestust sõnas – mis järjestuses morfeemid paiknevad sõnavormis;
- 2) morfeemide järjestust reguleerivaid reegleid – miks morfeemid paiknevad sõnavormis just selles kindlas järjestuses.

Eesti keele nimisõnade morfotaktiline skeem ehk morfeemide tüüpiline järjestus sõnavormis on

TÜVI – LIIDE – ARV – KÄÄNE – LIIDEPARTIKKEL

Karlsson (2002: 131) seletab eesti keele morfotaktika reegleid sõnavormi *kõrvalistelegi* põhjal:

kõrva – lis – te- le – gi

Tüvele kõige lähedasem on liide (*-lis-*), siis mitmuse tunnus (*-te-*), alles siis tuleb käändelõpp (*-le-*)

See ongi eesti keele nimisõnade morfotaktiline põhiskeem. Üldine tendents on siin järgmine: **liited asuvad tüvele lähemal kui tunnused ja lõpud**. Miks? Tüvi kannab leksikaalset tähendust, see on semantiliselt ehk sõna tähenduse mõistmise poole pealt olulisem, liide mõjutab vahetult sõna

leksikaalset tähendust: on ju suur vahe sõna *kõrv*: *kõrva* ja sõna *kõrvaline* vahel. Leksikaalne tähendus on seega grammatilisest tähendusest olulisem: me saame aru lausest: **Ma käima kauplus ja ostma apelsin*. Kuid vaevalt me saaksime aru lausest **Ma –sin –es ja –sin –id*. **Semantiliselt olulisemad morfeemid asuvad tüvele lähemal, kui vähemolulised.**

Eesti keele substantiivide morfotaktika põhiskeemi leiad Fred Karlssoni raamatus "Üldkeeleteadus", lk 131

ERINEVAID MORFEEME loengu koostamisel on kasutatud

Häkkinen, Kaisa 2007. Keeleteaduse alused, lk 87-100, lk 109
Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus, lk 119-120, lk 131-133

2.1 Aglutinatsioon ja fleksioon (fusioon)

AGLUTIONATSIOON JA FLEKSIOON (FUSIOON)

Võtmesõnu: grammatiline tähendus, vormimoodustus, aglutinatsioon, fleksioon ehk fusioon

Kuidas moodustatakse sõnavorme maailma keeltes?

Sõnavormide moodustamiseks on maailma keeltes erinevaid viise. Käesolevas alapeatükis keskendume kahele vormimoodustusviisile: aglutinatsioonile ja fleksioonile. Järgmises alapeatükis käsitleme muid võimalikke vormimoodustusviise.

Aglutinatsioon

Termin *aglutinatsioon* tuleneb ladina sõnast *agglutinare*, mis tähendab 'külge liimima'. **Aglutinatsioon on sõnavormide moodustamise viis, mille korral sõnavorm liidetakse morfeemidest kokku, kusjuures nii, et eri morfeemid ei mõjuta üksteise välist kuju.** Seetõttu on aglutinatsiooni teel saadud sõnavormi puhul on näha, kuidas see jaguneb osadeks (mis osadest see sõnavorm koosneb).

Eesti keel kasutab aglutinatsiooni nii käänd- ja pöörd sõna vormide moodustamisel, nt *tüdruku+le* (tüvi+käändelõpp), *kirjuta+n* (tüvi+pöördelõpp) kui ka sõnade liitmisel ja tuletamisel, nt *mere-mees* (juur+juur), *elu-aeg-ne* (juur+juur+tuletusliide). Ideaalses aglutinatiivses keeles ei toimu vormimoodustuse puhul tüves muutusi, nt tüvi *tüdruk* käänamisel ei muutu: **tüdruk+u+le**. Eesti keelt peetakse tüüpiliseks aglutinatiivseks keeleks, kuid samas eesti keel on ideaalsest aglutinatiivsest keelest siiski üsna kaugel, sest tihtipeale muutub vormimoodustuse puhul ka tüvi, nt tüvi *mägi* käänamisel muutub: **mäe+le**.

Tüüpilised aglutinatiivsed keeled on, näiteks, veel türgi, jaapani, suahiili (Ida-Aafrika rannikul Tansaania elava rahva keel) jt. Martin Ehala (2000) toob suahiili aglutinatsiooni näiteks lause *Ma armastan sind*, mis on suahiili keeles *Mimi ninakupenda wewe*. Selles lauses on kõik grammatiliselt olulised

tähendused väljendatud tegusõnale *penda* liidetud muutetunnuste abil:

Mimi ni-----na-----ku-----penda wewe

Mina 1.isik + olevik + sind + armasta sina

Kaisa Häkkinen (2007) toob türgi keele aglutinatsiooni näiteks käändsõna *köpek* 'koer' ja pöörd sõna *almak* 'võtma' muutmist:

köpek 'koer', *köpek+ler+i* 'koeri' (on näha kuidas liitub tüvele mitmuse tunnus *+ler* ja akusatiivi käändelõpp *+i*)

al-mak (verbi *almak* 'võtma' infinitiiv) 'võtma'

al-ma-mak (verbi *almak* eitust väljendav infinitiivi vorm) 'mitte võtma'

al-ma-m (verbi *almak* oleviku ainsuse 1.pöörde eitavalt) 'ma ei võta'

al-ma-z (verbi *almak* oleviku ainsuse 3.pöörde eitavalt) 'ta ei võta'

al-ma-z-lar (verbi *almak* oleviku mitmuse 3.pöörde) 'nad ei võ'

Fleksioon e fusioon

Fleksioon (fusioon) on niisugune sõnavormide moodustamise viis, mille korral eri morfeemid mõjutavad üksteist ja teevad seda nii, et sõnavormi pole võimalik jagada eri osadeks. Fleksiooni korral

sõnaelemendid sulavad kokku, nii et tunnust ei saa tüvest eristada, nt sõnavormis *sõpru* tunneb igaüks küll ära mitmuse osastava käände sõnast *sõber*, ometi ei saa jagada seda sõnavormi osadeks ja täpselt näidata, kus on tüvi, kus mitmuse tunnus ja kus osastava käände tunnus. Kus on verbi *murda* da-infinitiivi vormis tüvi ja kus tunnus? Sõnavormi segmentimine on fleksiivsetes keeltes kas on väga raske või isegi võimatu. Segmentimist raskendab ka asjaolu, et ühel grammatilisel tähendusel võib olla mitu erinevat avaldumisvormi olenevalt muutetüübist, nt mitmuse osastava grammatilisel tähendusel on sõnades *õpikuid*, *koeri*, *seminare* avaldumisvormideks *-id*, *-i*, *-e*.

Fleksiivse keele tüüpilisimaks näiteks on ladina keel, kus näiteks genitiivi tähendus avaldub isegi ühe ja sama sõnatüübi piires ainsuses ja mitmuses täiesti erinevalt: vrd *silva* 'mets' : ainsuse omastav *silvae* 'metsa': mitmuse omastav *silvārum* 'metsade', ka *hortus* 'aed' : *horti* 'aia': *hortē* 'aedade'

Fleksivsed on üldjuhul germaani keeled, eriti ilmekaks fleksiooni näiteks on germaani keelte **vokaalimuutus**, nt rootsi *son* 'poeg' – *söner* 'pojad', saksa *Hand* 'käsi' – *Hände* 'käed', *Bruder* 'vend' – *Brüder* 'vennad'.

Rootsi keeles on umbes 150 lihtverbi, mille lihtminevikuskena vormide puhul ei saa tüve ja tunnust kuidagi lahutada: mineviku tähendus väljendub neis näidetes peamiselt vokaalimuutuste kaudu: *i* ---> *e* (*skina* 'särama' - *sken* 'säras'), *a* ---> *o* (*draga* 'tõmbama' - *drog* 'tõmbas'), *y* ---> *ö* (*flyga* 'lendama' - *flög* 'lendas'). Keeleajaloolistes uurimustes nimetatakse vokaalimuutust kas saksakeelse terminiga *Ablaut* või kreeka keelest pärit terminiga *apofoonia*.

Fleksioonil on keeleajaloolisi põhjusi: nt astmevahelduslik nõrgeneva tüvega sõna *sepp*: *sepa* (omastava vormil pole näha kindlat piiri, kus lõpeb tüvi ja kus algab omastava käände lõpp). Selle põhjuseks on see, et varem omastaval oli käändelõpp *-n*, seega tüve viimane silp oli seoses omastava lõpuga alati suletud, nüüd, kui omastava käände lõpp on kadunud, kannab omastava käände grammatilist tähendust vaid nõrgenenud tüvi.

Aglutinatsioon ja fleksioon on sünteetilised vormimoodustusviisid.

AGLUTINATSIOON JA FLEKSIOON loengu koostamisel on kasutatud

Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus, lk 117-119, 125, 129-130, 144-146

Ehala, Martin 2002. Eesti keele struktuur, lk 76-80

Häkkinen, Kaisa 2007. Keeleteaduse alused, lk 37-40

Pajusalu, Renate jt 2008. Lingvistikaülesandeid.

2.2 Grammatilise tähenduse väljendamise muud viisid

GRAMMATILISE TÄHENDUSE VÄLJENDAMISE/VORMIMOODUSTUSE MUUD VIISID

Võtmesõnu: analüütiline vormimoodustusviis (isoleerivad keeled), polüsünteetiline väljendusviis (inkorporeerivad keeled), reduplikatsioon, prosoodiline transformatsioon (toonikeeled), lühendamine, supletiivsus

Kuigi fleksioon ja aglutinatsioon on levinud nii eesti keeles kui ka paljudes teistes maailma keeltes, ei ole nad siiski ainukesed võimalused, millega grammatilisi tähendusi edasi antakse.

Analüütiline väljendusviis: isoleerivad keeled

Maailmas leidub ka keeli, kus tunnused ja lõpud puuduvad hoopis. Sellistes keeltes vormimoodustust ei ole, tähendusi väljendatakse abisõnadega või lause sõnajärjega, seega süntaktiliste vahenditega. **Keeli, kus sõnad on muutumatud ning grammatilise tähenduse väljendamiseks kasutatakse süntaktilisi vahendeid (ehk analüütilist vormimoodustust), nimetatakse isoleerivateks keelteks.** Analüütiliste keelte tüüpilisteks esindajateks on hiina, vietnami ja samoa keel. Lause *Ma ostsin apelsine sömiseks* kõlab hiina keelest sõna-sõnalt tõlgituna kui 'ma ostma apelsin sööma' (Ehala 2001).

Ka eesti keeles esineb isoleeriva keele jooni: muu hulgas kasutab eesti keel verbimoodustuses abisõnu, nt abisõnade abil moodustatakse näiteks tegusõna täis- ja enneminevik (**on** läinud, **oli** läinud) ning omadussõnade ülivõrre (**kõige** ilusam).

Inkorporeeriv ehk polüsünteetiline väljendusviis

Polüsünteetilist väljendusviisi kasutavates keeltes on sõnad pikad ja keeruka struktuuriga, sest sõna kui eraldi seisev keeleüksus mahutab endasse terve lause tähendust. Polüsünteetilistes keeltes ei olegi tihtipeale võimalik

eristada sõna lausest: vahe on kas väga tinglik või pole seda üldse. Polüsünteesilist väljendusviisi kasutavad mõned Austraalia põliselanike keeled ja ka eskimo keel. Alltoodud näites on esitatud tiwi keele (Austraalia põliselanike keel) sõna *ngirruunthingapukani* struktuur, mis eesti keelde tõlgituna tähendab 'üsna tükk aega ma lihtsalt söin ja söin ja söin' (Ehala 2001):

ngi-----rru-----unthing-----apu-----kani
mina LIHTMINEVIK mõnda aega sööma korduvalt

Näide grööni keelest *tusaanngitsuusaartuaannarsinnaanngivipputit* 'sa lihtsalt ei saa ennast uskuma panna, et sa kunagi ei kuule':
tusaa+nngit+su+usaar+tuaannar+sinnaa+nngi+vip+putit,
kus *tusaa* on 'kuule', *nngit* on 'keeld', *su* väljendab partitsiipi, *usaar* on 'uskuma panna', *tuaannar* on 'alati', *sinnaa* on 'saa', *vip* on 'tõesti', *putit* väljendab kindla kõneviisi ainsuse 2.isikut (Häkkinen 2007).

Reduplikatsioon e kordamine

Reduplikatsiooni avaldumisvormiks on tüve täielik või osaline

kordumine, nt malai keel kasutab tüve täielikku kordamist mitmuse väljendamiseks: *orang* 'inimene', *ora ngorang* 'inimesed'. Uus-Meremaa maoori keel kasutab osalist ülivõrde moodustamisel tüve osalist kordamist: *maakuu* 'niiske', *maakuukuu* 'väga niiske'.

Prosoodiline transformatsioon: toonikeeled

Maailmas on keeli, kus grammatilist tähendust väljendatakse rõhu või intonatsiooni abil, nt kongo keeles kirjapildilt üks ja sama sõna *wa*, omab erinevaid grammatilisi tähendusi olenevalt intonatsioonist, millga seda sõna hääldatakse: ühtlase intonatsiooniga hääldatud *wa* 'puhastab', langeva intonatsiooniga hääldatud *wa* 'puhastas ära', tõusva intonatsiooniga *wa* 'hakkab puhastama'. **Neid keeli, kus tähenduse eristamiseks kasutatakse rõhku või intonatsiooni, nimetatakse toonikeelteks.**

Lühendamine

Grammatilise tähenduse väljendamiseks võivad keeled kasutada ka **tüve lühendamist**, nt vene keele mõnede käändkondade substantiivide mitmuse genitiiv moodustub ilma tunnuset, kusjuures on moodustatud vorm põhivormiga võrreldes on lühem, nt ainsuse nimetava *школа* ja mitmuse omastava *школ*.

Supletiivsus

Supletiivsus on **tüveasendus**. Supletiivsed vormid on leksikaalse tähenduse poolest samad, kuid grammatilise tähenduse väljendamisel muutub sõna fonoloogiliselt, ortograafiliselt täiesti, nt *minema* ja *lähen*, *hea* ja *parem*, *üks* ja *esimene*, *kaks* ja *teine*, *palju* ja *rohkem*. Inglise *go* ja *went*.

Tüveasendus ja tüveteisendus

Mis vahe on tüveteisendustel (fleksioon) ja tüveasendustel (supletiivsus)? Mõnel tüveteisendusjuhul ei ole kahes tüvevariandis ühtegi ühist häälikut või tähte (nt *idu: eo*), kas see tähendab, et tegu on tüveasenduse ehk supletiivsusega? **Tüveasendused on täiesti reeglipäradud, tüveteisenduste puhul esineb teatud reeglipära**, nt *idu: eo*, *pidu: peo*, *siduma: seob*, ka *laadima: laeb*, *praadima: praen* on tüveteisendused, samal ajal kui *minema: läks* on ainulaadne muutus, mida ei esine muude tüvede puhul, seega on see tüveasendus ehk supletiivsus. Kui eesti keeles oleksid võimalikud vormid nagu *panema: päks** või *olema: öks**, võiks rääkida tüveteisendusest ehk fleksioonist (Hint 1997)

GRAMMATILISE TÄHENDUSE VÄLJENDAMISE /VORMIMOODUSTUSE MUUD VIISID loengu koostamisel on kasutatud

Hint, Mati 1997. Eesti keele foneetika ja morfoloogia, lk 169-171.
Fred 2002. Üldkeeleteadus, lk 117-119, 125, 129-130, 144-146
Ehala, Martin 2002. Eesti keele struktuur, lk 76-80
Häkkinen, Kaisa 2007. Keeleteaduse alused, lk 37-40
Pajusalu, Renate jt 2008. Lingvistikaülesandeid.

2.3 Keelte morfoloogilised tüübid

KEELTE MORFOLOOGILISED TÜÜBID

Võtmesõnu: keelte tüpoloogiline jaotus, keelte evolutsiooniteooria, grammatikaliseerumine

Maailma keelte klassifitseerimine morfoloogilise tüübi järgi

Juba 19.sajandi alguses täheldasid keeleteadlased, et kõik keeled ei kasuta fleksiooni, aglutinatsiooni ja analüütilist väljendusviisi sugugi ühtlases ulatuses: mõned keeled eelistavad fleksiooni, mõnedes domineerib liitmine, on keeli, kus vormimoodustus puudub üldse. Sellest lähtuvalt liigitas saksa keeleteadlane August von Schlegel maailma keeled kolme põhitüüpi:

- 1) isoleerivateks (analüütilist väljendusviisi kasutavad keeled, vormimoodustus puudub)
- 2) aglutineerivateks (grammatiliste tähenduste väljendamiseks kasutatakse muutetunnuste liitmist sõnatüvele)
- 3) flekteerivateks (grammatilist tähendust väljendatakse tüvevahelduse abil).

Klassikalisse tüpoloogilisse jaotusse lisati hiljem neljas põhitüüp: inkorporeerivad ehk polüsüntetilised keeled.

August Wilhem von Schlegel (1767-1845)

Morfoloogiline tüpologia ja keele evolutsioon

19.sajandil püüti eespool esitatud tüpoloogiat rakendada keelte ajaloolise evolutsiooni kirjeldamiseks: Darwini evolutsiooniteooria mõjutas ka keeleteaduslikke arusaanu ning tekkis oletus, et ka keeled arenevad madalamatelt vormidelt kõrgemate poole. Keelte tüübid vastavad evolutsiooniskaala teatud astmetele: sooleerivad keeled asuvad kõige madalamal arenguastmel. Astme võrra kõrgemal on aglutinatiivsed keeled. Kõige arenenumad on flektiivsed keeled. Tänapäeval keelte evolutsiooniteooria ei pea enam paika, sest pole õnnestunud tõestada, et mingi tüüp on teistest tõepoolest enam arendatud: kõik keeled võimaldavad ühtviisi hästi edasi anda seda, mida inimesel on vaja keele abil vahendada.

Siiski on evolutsiooniteoorial tilluke tõetera sees. Nimelt on täheldatud, et paljudes maailma keeltes mõningad iseseisvad sõnad kalduvad aja jooksul muutuma abisõnadeks, abisõnadest muutelõppudeks ning lõpuks hoopis kaovad jättes endast järele vaid tüvevahelduse:

iseseisev sõna -> abisõna ->muutelõpp - >tüvevaheldus

Seda protsessi nimetatakse **grammatikaliseerumiseks**.

Keelte klassifikatsiooni probleemseid kohti

Isoleerivate, aglutineerivate, inkorporeerivate ja flekteerivate keelte tüpologia ei ole absoluutne: maailma keeled ei jagune selle nelja tüübi

vahel puhtalt – päris palju on keeli, mis ei sobi ühtegi klassi. Selliseid keeli on nii palju, et tüpoloogiline ebamäärusus on pigem norm kui erand.

Ükski keel ei ole puhtalt aglutineeriv või puhtalt flekteeriv: traditsiooniliselt arvatakse, et germaani keeled on tüüpiliselt flekteerivad keeled, kuid siiski on aglutinatsiooni teel moodustatavate vormide osakaal päris suur, nt rootsi keeles on lisaks fleksiooni teel moodustatavatele verbivormidele on ka neid, mis lihtmineviku väljendamiseks kasutavad tunnuste *-de*, *-te* või *-dde* tüvele liitmist: *grina* 'irvitama' -> *grina+de* 'irvitas', *laga* 'tegema' -> *laga+de* 'tegi', *leka* 'mängima' -> *lek+te* 'mängis', *tro* 'uskuma' -> *tro+dde* 'uskus'). 150 verbi rootsi keeles on flekteevsed, üle 10 000 rootsikeelset verbi kuulub just aglutinatiivsesse tüüpi.

Eesti keele morfoloogiline tüüp

Ka eesti keele klassifitseerimisega on raskusi. Kas eesti keel on aglutinatiivne või flektiivne? Mõned keeleteadlased väidavad, et aglutinatsioon on eesti keelele omasem ja ajalooliselt vanem nähtus, mistõttu eesti keelt tuleks pidada aglutinatiivseks keeleks. Teised aga väidavad, et kuna eesti keel kasutab fleksiooni, siis on tegu flektiivse keelega. Tegelikult polegi eesti keelt võimalik nii jäigalt lahterdada, sest mõlemad vormimoodustuse võimalused on ühtviisi laialdaselt kasutusel.

Keelte tüpologia tänapäeval: süntees ja fusioon

Tänapäeval kalduvad keeleteadlased jagama keeli kahe morfoloogilise protsessi - sünteesi ja fusiooni - alusel, kusjuures lähtutakse sellest, et keeles võib samal ajal esineda nii sünteesi kui fusiooni, seega iga keele puhul arvutatakse sünteesiindeks (väljendub numbrites) ja määratakse fusioonitüüp (nt inkorporeeriv, isoleeriv, polüsünteesiline, aglutineeriv, sega), nt vietnami keel on fusioonitüübilt isoleeriv ja selle sünteesiindeks on 1,06; inglise keel on fusioonitüübilt sega ja selle sünteesiindeks on 1,68; vene keel on fusiivne ja selle sünteesiindeks on 3,33.

Indeksite süsteem pärineb tuntud Ameerika lingvistilt Joseph E Greenberg'ilt. Indeksi ehk täpsete mehaaniliste arvutuste abil on võimalik kirjeldada keele struktuuri. Greenbergi süsteemis arvutatakse, mitu tähenduslikku üksust (mitu tüve, mitu muutelõppu, mitu liidet) on keeles keskmiselt ühe sõnavormi kohta. Keelte uurimisel ja indeksite kõrvutamisel võetakse analüüsi alla ühepikkused, sisult võrreldavad tekstilõigud (nt sada ühepikkust lauset), analüüsitakse neist erinevaid vorme ja tulemus esitatakse numbrilisel kujul. Mida vähem on tähendusüksusi ühes sõnavormis, seda analüütilisem on keel. Isoleerivas keeles vastab igale tähendusüksusele omaette sõna.

Indeksitelgi on oma varjukülg ning ka seda meetodit ei peeta ainuõigeks. Nimelt erinevate sõnaliikide sõnad võivad täiesti erinevalt käituda, nt prantsuse keeles verbide pööramissüsteem on väga keeruline, kuid

noomenite käänamine puudub üldse. Seda laadi keelte puhul näitab indeks tegelikku pilti sama usutavalt nagu olukorra puhul, milles keskmiselt hea on olla siis, kui üks käsi on sügavkülmikus aga teine tulises ahjus (Häkkinen 2007)

KEELTE MORFOLOOGILISED TÜÜBID loengu koostamisel on kasutatud

Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus, lk 117-119, 125, 129-130, 144-146
Ehala, Martin 2002. Eesti keele struktuur, lk 76-80
Häkkinen, Kaisa 2007. Keeleteaduse alused, lk 37-40
Pajusalu, Renate jt 2008. Lingvistikaülesandeid

3. SÕNALIIGID

SÕNALIIGID, SÕNAMUUTMINE

MUUTUVAD JA MUUTUMATUD SÕNAD

Võtmesõnu: sõnaliigitus, sõnamuutmine, muutuvad sõnad, muutumatud sõnad, deklinaerimine, konjugeerimine, noomen, verb, partikkel, substantiiv, verb, adjektiiv, pronoomen, numeraal, adverb, adpositsioon, konjunktsioon, interjektsioon.

Sõnaliigituse ajaloost

Praeguse sõnaliigituse terminoloogia juured peituvad Rooma ülemvõimu ajal sündinud ladinakeelsetest tõlkevastetest. Ajalooliselt kõige selgem sõnaklass on algusest peale olnud verbid, sest verbidel on muutmisel, omatähendusel ja süntaktilisel funktsioonil põhinevad kõige selgemini ja ühesemalt mõistetavad tunnused. Antiikajal hakati verbidest eraldama partitsiipe **Partitsiibid on verbi vormid, kuid neid võib muuta nagu noomeneid, mis tähendab, et partitsiibid osalevad noomenipärasel muutmisel.** Termin *partitsiip* pärineb ladinakeelsest *particeps* 'osaline'.

Hiljem hakati jaotama edasi ka noomenite klassi: eraldati **substantsi ehk iseseisvat olendit, eset või nähtust väljendavad substantiivid**, siis eraldati **objektide omadusi väljendavad epiteedid ehk adjektiivid**, eraldati muudest liikidest **interjektsioonid** ja **adverbid**. Loogilisi suhteid väljendavad sõnad jagati neljaks alaliigiks: **prepositsioonid, konjunktsioonid, pronoomenid ja artiklid**.

Sõnaliigituse võimalusi

Sõnade liigitamisel on kogu aeg kasutatud kolmesuguseid kriteeriume:

- 1) muutmist
- 2) sõnade omatähendust
- 3) süntaktilist funktsiooni ehk seda, mis lauseliikmena sõna võib kasutada

Kriteeriumid on loomult erinevad ja ühte või teist rohkem rõhutades võidakse saada erinevad klassifikatsioonid. Eesti keeles tänapäeval rakendatava sõnaliigituse aluseks on sõnamuutmine:

- **noomenid** on sõnad, mis **muutuvad käändes ehk deklioneeruvad** (substantiivid ehk nimisõnad, adjektiivid ehk omadussõnad, pronoomenid ehk asesõnad, numeraalid ehk arvsõnad)
- **verbid** on sõnad, mis **muutuvad ajas ja pöördes (isikus) ehk konjugeeruvad**
- **partiklid** on need, mis **üldse ei muutu** (adverbid ehk mäarsõnad, adpositsioonid ehk kaassõnad, konjunktsioonid ehk sidesõnad, interjektsioonid ehk hüüdsõnad).

Pane tähele, et iga sõnaliigi kohta on konspektis toodud lühend (S, V, A, P, N, ADV, I, K, PP), mida hiljem kasutatakse sõnaliikide määramise ülesannetes.

Sõnamuutmine: muutuvad ja muutumatud sõnad

Muutuvad sõnad on nimisõna ehk substantiiv (S), tegusõna ehk verb (V), omadussõna ehk adjektiiv (A), arvsõna ehk numeraal (N), asesõna ehk pronoomen (P)

- **nimisõna e substantiiv (S)** on tüüpjuhul käändes ja arvus muutuv sõna, mis nimetab asja, nähtust, olendit ning esineb lauses aluse ja sihitisena. Nt *Meri kohises. Tüdrukud kuulavad muusikat.*
- **teigusõna e verb (V)** on tüüpjuhul pöördes, ajas, kõneviisis, tegumoes ja kõneliigis muutuv sõna, mis väljendab tegevust ja esineb lauses öeldisena. Nt *Ta elab Pärnus. Nad sõitsid suveks maale.*
- **omadussõna e adjektiiv (A)** on tüüpjuhul käändes, arvus ja võrdlusastmes muutuv sõna, mis väljendab (asja) omadust ja võivad lauses esineda ühilduva täiendina või öeldistäitena. Nt *Nägin metsas üht kummalist lindu. Vali siit ilusamad pildid ise välja. See koer on kuri.*
- **arvsõna e numeraal (N)** on sõna, mis väljendab asjade hulka ning muutub käändes ja arvus. Täheenduse järgi jagunevad arvsõnad omakorda kaheks: põhiarvsõnad ehk kardinaalid ja järgarvsõnad ehk ordinaalid:

a) **põhiarvsõnad** väljendavad asjade absoluutset arvu ja vastavad küsimusele *mitu? mitmendik?*, nt *Toas on neli inimest. Tal on raamatust vaevalt kolmandik loetud.*

Järgarvsõnad väljendavad asjade kohta mingis järjestuses ja vastavad küsimusele *mitmes?*, nt *Jüri tuli viiendale kohale;*

b) **järgarvsõnad** käituvad lauses samamoodi nagu omadussõnad ja neid võikski pidada omadussõnadeks. Põhiarvsõnad seevastu käituvad lauses omapäraselt ning sellel tuginebki arvsõnade pidamine omaette sõnaliigiks.

Numeraale ehk arvsõnu on viimati nimetatud laiema käsituse järgi ka **kvantorid** ehk **hulga väljendjad**.

- **asesõna e pronoomen (P)** on tüüpjuhul iseseisvad mittetäistähenduslikud sõnad, mis muutuvad käändes ja arvus ning käituvad lauses nimi-, omadus- või arvsõnade taoliselt, kuid on nendega võrreldes "tühjema", abstraktsema sisuga, nt *mina, tema, see, niisugune, iga, mitu*.

Muutumatud sõnad on **määrsõna e adverb (ADV)**, **kaassõnad: eessõna e prepositsioon ja järelsõna e postpositsioon, sidesõna e konjunktsioon (K), hüüdsõna e interjektsioon (I)** – sõnad, mida **ei saa käänata ega pöörata**, neil sõnadel on ainult üks vorm.

- **määrsõna e adverb (ADV)** on muutumatu sõna, mis esineb lauses määrusena.

a) abimäärsõnad on muutumatud sõnad, mis kuuluvad lauses tegusõna juurde, andes sellele mingi uue tähendusvarjundi või konkretiseerides tegusõna tähendust, nt *läbi (elama), vastu (võtma), kallale (kippuma), tagasi (tõmbuma), ära (sõitma), ümber (aelema), valmis (saama), laiali (valguma), läbi (paistma), sisse (elama)*. Abimäärsõnad on tähenduselt lähedased tuletusliidetele: nad moodustavad koos tegusõnaga uue tähendusliku terviku.

b) rõhumäärsõnad on muutumatud sõnad, mis toimivad lauses üldlaienditena (lause- ja fraasilaienditena). Nad annavad edasi kõike seda, mis käib lausega väljendatava sündmuse kui terviku kohta: tõenäosus- vm modaalhinnanguid, nt *võib-olla, arvatavasti, vist, kahjuks*; suhtluseesmärki, s.o küsimust, käsku jne, nt *kas, las*; sündmuse või selle osaliste tuntust, olulisust vms kuulaja jaoks, nt *ju, siis, ka, samuti, eelkõige, veel hoopis, küll, just, kas või, juba, no, ometi, jah, vaat*. Nt **Võib-olla** ma eksisin. **Kas** Tallinnas eile vihma ka sadas? **Las** nad tulevad parem homme. **Ma ju** rääkisin sulle sellest. **Ka** poisid kuulasid huviga. **Just** sellest ma tahtsingi rääkida.

- **kaassõnad: eessõna e prepositsioon ja järelsõna e postpositsioon (PP)** on muutumatud sõnad, mis kuuluvad lauses nimisõna juurde, andes sellele ligilähedaselt samasuguseid tähendusi nagu käändetunnused, nt (maja) *taga*, (linna) *kohal*, (laua) *ümber*, (saali) *keskel*, *mööda* (teed), *pärast* (sööki), *enne* (vihma).

Pane tähele, et keeles leidub selliseid määr- ja kaassõnu, mis siiski võivad erandkorras muutuda – käänduda kohakäänetes, nt *alla-allalt; sisse-sees-seest, eemale-eemal-eemalt*.

- **sidesõna e konjunktsioon (K)** on muutumatu sõna, mille ainsaks süntaktiliseks funktsiooniks on siduda lauses moodustajaid, seejuures viimaste vormi mõjustamata.

Sidesõnu on kõikides keeltes vähe. Eesti keeles on neid parkümmend: *ja, ning, ega, ehk, või, aga, kuid, ent, vaid, et, kui, kuna, sest, kuni, kuigi, ehkki, nagu*, arhailised *saati, elik* ning liitsõnalised *justkui, otsekui*. Nt *Alguses lõi Jumal taeva ja maa. See on hea raamat, aga too teine on huvitavam. Jüri on noorem kui Mari*.

- **hüüdsõna e interjektsioon (I)** on iseseisva leksikaaltähenduseta muutumatud sõnad, mis väljendavad tundeid (nt *tohoh, oi, ai, uih*), annavad edasi tahteimpulsse (nt *kõtt, äss, kuss*), on suhtluses kontakti sõlmimise ja hoidmise vahendid (nt *halloo, ja-jah*) või jäljendavad heli (nt *kill-koll, plärts*).

SÕNALIIGID loengu koostamisel on kasutatud

Ehala, Martin. Eesti keele struktuur.

Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat.

Häkkinen, Kaisa 2007. Keeleteaduse alused, lk 111-112.

Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus, lk 56-57

4. EESTI KEELE TÜVEVAHELDUSED

TÜVEVAHELDUSED

VOKAALIVAHELDUS

TÜVEVOKAALID JA

VOKAALIVAHELDUS VORMIMOODUSTUSES

Võtmesõnu: tüvevaheldus, astmevaheldus, vokaalivaheldus, lõpuvaheldus, tüvevokaalid

Eesti keele tüvevahelduste hulka kuuluvad

- **astmevaheldus (välte- ja laadivaheldus)**
- **vokaalivaheldus**
- **lõpuvaheldus** nähtus, mille puhul tüve lõpuhäälikud eri vormides on erinevad nt **tuli: tule: tuld**. Lõpuvahendusega on tegu ka siis, kui ühe vormi puhul on häälikuid rohkem kui teise vormi puhul, nt **sipelgas: sipelga** (teine on vorm on ühe tähe võrra lühem)

Teatud juhtudel võivad eespool nimetatud vaheldused esineda kombinatsioonis, nt **võti: võtme**: tegu on nii astmevahelduse- kui lõpuvaheldusega.

Vokaalivaheldus

Vokaalivaheldus on **tüvevokaali vaheldus** – vokaalivahelduse puhul muutub **tüvevokaal**. Lühiduse mõttes kutsutakse **tüvevokaali vaheldust lihtsalt vokaalivahelduseks**.

Sõna **tüvevokaal** on vokaal, millega lõpeb

- käändsõnadel ainsuse omastava käände vorm (*sepp: sepa*)
- pöördõnadel oleviku 1.pööre, kui pöördelõpp eraldada (*mängima: mäng-i-n*)

Vokaalivaheldus vormimoodustuses

Vokaalivaheldus on üks oluline vaheldus, sest just **vokaalivahelduse abil moodustatakse**

- mitmuse osastava kääned ja
- omadussõnade võrdlusastmeid.

Vokaalivaheldus mitmuse osastava vormi moodustamisel

Vokaalivaheldusel on oma seaduspärasusi. Ükski tüvevokaal ei saa lihtsalt vahelduda mingi suvalise vokaaliga, vaid tal on kindlad paarilised.

tüvevokaal	reegel	mitmuse osastav
a	<i>a ---u</i>	<i>radu</i>
	<i>a---i</i>	<i>pesi</i>
	<i>a---e</i>	<i>mune</i>
e	<i>e---i</i>	<i>kuuski</i>
i	<i>i---e</i>	<i>kasse</i>
u	<i>u---e</i>	<i>kände</i>

Järeldus tabelist:

a) a----u, a----i, a----e

b) u----e

c) i----e

d) e----i

Ülaltoodud näiteist on selgunud, et tüvevokaal *a* vaheldub *u*, *i* ja *e*-ga. Iga konkreetne *a*-tüveline sõna võimaldab siiski vaid ühte tüvevaheldust kolmest. Millist nimelt, sõltub sõna **esimese silbi vokaalist**:

- kui esisilbis on **a, õ, i, ei või äi**, siis muutub tüvevokaal **u-ks**.

kAss kÕrtsIs EI kÄI

- kui esimeses silbis on **o, e, u, ä, ö, või ü**, siis muutub *a* **i-ks**.

Eks Ämm kOdUs söÖ sütt

Et neid keerulisi reegleid paremini meelde jätta, on välja mõeldud kaks kavalat lauset: **kass kõrtsis ei käi** ja **eks ämm kodus söö sütt**. Esimeses lauses esinevad kõik ja ainult need vokaalid, mille puhul *a* muutub *u*-ks, teises lauses vokaalid, mille puhul *a* muutub *i*-ks:

On ka rühm sõnu, kus *a* muutub *e*-ks, need tuleb lihtsalt ühekaupa ära õppida, need on **eks ämm kodus söö sütt erandid**:

- Eks ämm kodus söö sütt* ei tööta II käändkonda kuuluva *muna* sõna puhul (mille esimese silbi vokaal on ju *u*): *muna* : *mune*. See sõna tuleb lihtsalt meelde jätta.
- Erandlik lõputa partitiiv esineb ka VI käändkonna *RIDA*-tüüpi sõnadel (neid on kokku 8):

juga: *jugasid* ehk *juge*; **luba**: *lubasid* ehk *lube*; **luga**: *loa*: *luga*: *lugasid* ehk *luge*; **nuga**: *nugasid* ehk *nuge*; **ruga**: *roa*: *ruga*: *rugasid* ehk *ruge*; **suga**: *soa*: *suga*: *sugasid* ehk *suge*; **tuba**: *tubasid* ehk *tube*; **uba**: *ubasid* ehk *ube*.

Keskvõrde moodustamise võimalused

Keskvõrde tüvele lisatakse võrdetunnus *-m*. Teatud hulga astmevahelduslike **a- ja u-tüveliste** omadussõnade puhul saadakse keskvõrre põhiliselt vokaalivahelduse teel.

a----e

Ainsuse omastav	keskvõrre
<i>pika</i>	<i>pike+m</i>

u----e

Ainsuse omastav	keskvõrre
<i>paksu</i>	<i>pakse+m</i>

VOKAALIVAHELDUS loengu koostamisel on kasutatud

Ehala, Martin 1997. Eesti keele struktuur, lk 99-106.

5. ASTMEVAHELDUS

ASTMEVAHELDUS

LAADIVAHELDUS

Võtmesõnu: astmevaheldus, laadivaheldus, vältevaheldus, tugev aste, nõrk aste, astmevahelduse tugevnev suund (tugevnev astmevaheldus), astmevahelduse nõrgenev suund (nõrgenev astmevaheldus)

Eesti keeles on astmevahelduslikke ja astmevaheldusetta sõnu.

Astmevaheldusetta (AV-ta) on nt *ema: ema: ema* või *õpetaja: õpetaja: õpetajat* jt. **AV-ta sõnade puhul ei esine astmete vaheldust.**

Astmevaheldus on nõrkade (N) ja tugevate (T) astmete vaheldumine.

Astmevaheldusel on kaks suunda: **tugevnev (N – T – N** ehk nimetava käände vorm on nõrk, omastava käände vorm on tugev ja osastava käände vorm on nõrk) ja **nõrgenev (T – N – T** ehk nimetava käände vorm on tugev, omastava käände vorm on nõrk ja osastava käände vorm on tugev).

Astmevahelduse määramine

- Verbidel vaatame da-infinitiivi ja oleviku ainsuse 1.pööret, nt *mõelda: mõtlen*
- Käändsõnadel vaatame ainsuse nimetavat, omastavat, osastavat
- PADI-, SÕBER- ja ÖNNELIK-tüüpi sõnadel vaatame ainsuse omastavat ja osastavat.

Astmevaheldus jaguneb **laadi- ja vältevahelduseks.**

Laadivaheldus

Laadivaheldus on astmevahelduse liik, mille puhul sõna

T – tugeva astme vormis on teise silbi alguses **k, p, t, g, b, d** või **s**,

N – aga nõrga astme vormis on see kas kadunud (*varas: varga: varast*), talle eelneva konsonandiga sarnastunud (*hammas: hamba: hammast*) või asendunud *j* või *v*-ga (*sõda: sõja: sõda; halb: halva: halba*).

Allpool tabelis on esitatud laadivahelduse võimalikud esinemisjuhud

g	<i>nuga: noa; lugema: loen;</i>	!!!AV-ta on <i>vaba, häda,</i> <i>saba, lõbu,</i> <i>udu, nagi, tädi,</i> <i>logo jt</i>
b	<i>luba: loa;</i>	
d	<i>pidu: peo; kuduma: koon</i>	
kaob		
b asendub v-ga	<i>leib: leiva; halb: halva</i>	

d asendub j- ga	<i>sada: saja: sada; sadada: sajab; koda: koja; sõda: sõja: sõda</i>
lg: l rg: r	<i>võlg: võla: võlga; põlata: põlgab; arg: ara: arga</i>
lg: lj rg: rj	<i>külg: külje: külge; süljata: sülgab; märg: märja: märga; pärjata: pärgab</i>
m: mm	<i>lammast: lamba: lammast; õmmelda: õmbleb</i>
ld: ll nd: nn rd: rr	<i>kuld: kulla: kulda; vend: venna: venda; rännata: rändab; kord: korra: korda</i>
ld: l nd: n rd: r rg: r	<i>keeld: keelu: keeldu; suund: suuna: suunda; keerd: keeru: keerdu; veerg: veeru: veergu</i>
ht: h hk: h sk: s	<i>leht: lehe: lehte; vahtida: vahib; vähk: vähi: vähki; pühkida: pühib; kask: kase: kaske; uskuda: usub</i>
s kaob s: n rs: rr	<i>käsi: käe: kätt; küüs: küüne: küünt; vars: varre: vart</i>

Laadivaheldus võib põhjustada muutusi teistes häälikutes:

a) *jõgi: jõe: jõge; mägi: mäe: mäge; süsi: söe: sütt; käsi: käe: kätt*
i muutub e-ks

idu: eo: idu u muutub o-ks

b) võib toimuda pika vokaali lühenemine *poodi: poe*

Laadivahelduse ebareeglipärased ja ebatüüpilised juhtumid

Mõned laadivahelduse juhud on ebatüüpilised või ebareeglipärased. Nendes on keele pika ajaloo vältel astmevahelduse süsteem veidi sassi läinud, nt *mees: mehe: meest; üks: ühe: ühte* jne.

Huvitavad ja keerulised on ka sõnad *uus: uue; vars: varre; kaas: kaane; käsi: käe* jne. Nendes sõnatüüpides on pika aja kestel kujunenud väga keerulised vaheldused, mida ainult keeleteadlane oskab seletada. Ka

astmete määramine on siin riskantne – suhteliselt lihtne on ära tunda nõrka astet, tugeva astme avaldumine on reeglipäratu.

LAADIVAHELDUS loengu koostamisel on kasutatud

Ehala, Martin 1997. Eesti keele struktuur, lk 88-89, lk 91-92

Hint, Mati 2004. Eesti keele foneetika ja morfoloogia.

Krall, Ingrid, Helle Metslang, Renate Pajusalu, Kristi Saarso, Elle Sõrmus ja Silvi Vare 2003. Keelehärm: eesti keele probleemseid piirkondi.

6. VÄLTEVAHELDUS

ASTMEVAHELDUS

VÄLTEVAHELDUS

Võtmesõnu: vältevaheldus, I (lühike) välde, II (pikk) välde, III (ülipikk) välde, kvantiteedisüsteem, kolmevältesüsteem

Vältevaheldus on astmevahelduse liik, mille puhul sõna **tugev aste on III vältes ja nõrk aste II vältes**. Vahelduvad just II ja III välde (ei ole võimalik I ja II või I ja III välte vaheldumine). Vältevaheldus on laadivaheldusega võrreldes pisut keerulisem nähtus, kuna **vältevaheldus võib kirjas avalduda või mitte avalduda**.

Teatud vältevahelduslike sõnade puhul ei esine häälikulises koostises erinevusi: II ja III välte vahe avaldub vaid hääldades, st kas hääldame sõna ekstra-rõhuga või tavalise rõhuga. **Kirjapilt ei kajasta seda nüanssi:**

.kool (III): kooli (II): .kooli (III)
.pael (III): paela (II): .paela (III)
.laulda (III): laulab (II)

On ka vältevahelduslikke sõnu, kus **vältevaheldus avaldub kirjapildis**. Allpool tabelis on esitatud vältevahelduse võimalikud esinemisjuhud, mille puhul vältevaheldus kajastub kirjapildis:

kk: k pp: p tt: t	<i>pikk: pika: pikka; rikas: rikka: rikast;</i> <i>rikkuda: rikub; hakata: hakkab;</i> <i>lõpp: lõpu: lõppu; hüpe: hüppe: hüpet;</i> <i>õppida: õpib;</i> <i>kott: koti: kotti; sattuda:satub</i>
k: g P: b t: d ss: s	<i>palk: palga: palka; hankida: hangib;</i> <i>kaup: kauba: kaup; loopida: loobib;</i> <i>paat: paadi: paati; saata: saadab; valss:</i> <i>valsi: valssi; marssida: marsib</i>

Vältesüsteemi nimetatakse keeleteaduses **kvantiteedisüsteemiks**. Eesti keeles on **kolmevältesüsteem**. Eesti keeles on **kolm vädet: lühike, pikk ja ülipikk**.

Kolme välte esinemine on väga huvitav keeleline nähtus iseenesest. Tavaliselt räägitakse kahest vältest: lühikesest ja pikast. Kas eesti keele kolmevältesüsteem on unikaalne? Sellele küsimusele otsi vastust Urmas Sutropi 1999.aastal ajakirjas Keel ja Kirjandus ilmunud artiklist balti keeleliitu kuuluvate keeltest ja murretest "Eesti keele vädted ja Balti polütooniline keeleliit" (kolmevältesüsteem esineb huvitaval kombel osas alamsaksa ja ülemsaksa murretest. Kolmas väde on levinud balti keeltest teistesse Balti keeleliidu keeltesse ning eesti keeles ja saksa murretes võiski välja kujuneda kolmevältesüsteem).

III vädteel on eesti keeles ka oma kindel funktsioon, ta ei ole lihtsalt niisama keele kaunistuseks. Kolmandat ehk ülipikka vädteel on vaja **vormitähenduse eristamiseks**. See tuleb ilmekalt esile lauses *Tassi tassi!* Kuigi mõlemad sõnad on ühesuguse häälikulise koostisega, erinevad nad siiski vädteel poolest. See erinevus määrab, et esimene sõna tähendab sõna *tassima* käskivat kõneviisi ja teine sõna *tass* osastavat käänat.

Esimene väde

Esimene väde esineb ainult **lühikestes silpides**. Lühikesed silpid on sellised, mille silbituumas on **ainult üks vokaal ja millel silbilõpp puudub**, nt *ka-la; kü-la; ma-ja; me-nu; ta-re; ja-nu-ne-ma; ve-de-le-ma; mõ-nu-le-ma*.

Pane tähele, et lühikesed silpid ei saa esineda üheski teises vädteel peale esimese vädteel.

Teine väde

Teine väde esineb ainult **pikkades silpides**. Pikad silpid on sellised, mille silbituumas on kas **diftong, pikk vokaal või on olemas silbilõpp**, nt *väl-de; koe-rad; ham-mas-teast; mal-be; tub-li; see-ned*.

Kolmas väde

Kolmanda vädteel puhul on tegemist **ekstra rõhuga**, millega võib hääldada pikki silpe. See rõhk ei ole tingitud silbi häälikulisest koostisest, sest enamasti võib sama koostisega silpi hääldada nii tavalise rõhuga (siis on see silp teises vädteel) kui ka ekstra rõhuga (siis on sama silp kolmandas vädteel), nt *laul: laulu: laulu; serv: serva: serva* jne.

Vältevahelduse määramine käänd- ja pöörd sõnadel

1. Erista LV ja VV! **LV** puhul T-vormi konsonant kadudes või sarnastudes **kaob** (langeb välja), nt *suhe: suhte: suhet; tuba: toa: tuba*.

Vältevahelduse puhul *kk, pp, tt* ei kao, vaid **nõrgeneb** ühe *k, p, t* võrra. Või *k, p, t* nõrgeneb ning sellest saab *g, b, v* või *d*.

2. Samasuguse kirja pildiga käändsõnade puhul vihjab vältevaheldusele tavaliselt see, et omastav ja osastav on täpselt samasuguse kirja pildiga: peavad ju need erineva grammatilise tähendusega vormid millegi poolest erineda! See vahe peitubki vältes.

On verbe, kus kõigis vormides esineb ainult III välde: *kirjutama: kirjutada: kirjutat* (AV-ta). **Tugevnevat suunda on verbidel silmaga näha:** tugevneva VV puhul on **da**-infinitiiv tavaliselt **ta**-lõpuline, nt *arvama III: arvata II N: arvan III T: arvasin N III*. Tugevneva vältevaheldusega on *aurama, eirama, haarama, haavama, halvama, hingama, hullama, jätkama, rüüstama* jt

Keerulisemad on **nõrgeneva VV verbid, kus väldet kannavad vokaalid, diftongid, konsonantühendid**, nt *ahmima (ahmida), aistima (aistida), haisema (haiseda), hiilima, hõljuma, istuma, jonnima, kaaluma, karjuma, kasvama (kasvada), koorima, kuivama (kuivada), kustuma, kätkema, küpsema, lehvima, pääsema, suitsema (suitseda), õitsema (õitseda)* jt. Siin kehtib skeem: *kuivama III: kuivada III T: kuivan II N: kuivasin III*

Vältevaheldus võib peituda sõna

1) tüve sees

2) võõrliidetes ja ka eesti päritoluga tuletusliidetes.

Vältevaheldus võõrsõnades

Võõrsõnades esinevatest võõrliidetest on paljud vältevahelduslikud. Allpool on toodud näited kõige levinumate vältevahelduslike võõrliidete kohta:

-ism: ismi: ismi	<i>kommunism, rassism, sadism, kubism</i>
-ist	<i>kommunist, rassist, sadist, kubist</i>
-loog: loogi: loogi	<i>sotsioloog, astroloog, geoloog</i>
-maan: maani: maani	<i>püroman, melomaan, grafomaan</i>
-fiil: fiili: fiili	<i>estofiil, russofiil</i>
-graaf: graafi: graafi	<i>fotograaf, tüpograaf</i>

Vältevaheldus liidetes

Tuletatud sõnades vältevaheldus tihti omane sõnaliitele. Vältevahelduslikke tuletusliideteid on näiteks *-lik* ja *-stik* (nt *harilik, mäestik*).

Kokkuvõtvalt astmevahelduse kohta:

1) Astmevaheldus on tüvevaheldus, mille puhul sõnatüve üks variant on tugevas astmes, teine nõrgas astmes.

2) astmevahelduse liigid on laadivaheldus ja vältevaheldus.

3) Astmevaheldusel on ainult 2 põhisuunda: N---T---N on tugevnev astmevaheldus ja T---N---T on nõrgenev astmevaheldus:

4) Astmevahelduse määramisel vaatame

- d) verbidel da-infinitiivi ja oleviku ainsuse 1.pööret;
- e) käändsõnadel ainsuse nimetavat, omastavat, osastavat;
- f) PADI-, SÕBER- ja ÖNNELIK-tüüpi sõnadel vaadates ainsuse omastavat ja osastavat.

5) **Laadivahelduslike** sõnade tugevas astmes esineb sulghäälik *k, p, t, g, b, d* või *s*, nõrga astme tüvevariandis see aga puudub või on asendunud, sarnastunud mingi teise konsonandiga.

6) **Vältevahelduslike** sõnade tugeva astme tüvi on alati III vältes (mida ÖS-s tähistatakse märgiga `), nõrk aste aga II vältes. Häälikuliselt koostiselt on aga vältevahelduslike sõnade mõlemad astmed enamasti ühesugused. Erandiks on konsonantide vaheldus: *välk*: *välgu*: *välku*.

7) Astmevahelduse alla ei kuulu

1. Juhuslikud kolmandaväitelised vormid, kus tüvi lüheneb ühesilbiliseks, nt *tuli, lumi, uni, mõni, veri, meri, pese/ma* : *pese/b* : ` *pes/takse*.
2. Kolmanda välte esinemine sõnades *teine* ja *naine*, nt *teine* : ` *teis/t, teisi*.
3. Supletiivsed tüved ei ole astmevahelduslikud, nt *mine/ma* : *läh/sin* : *läi/nud*.
4. Lühike sisseütlev ei ole AV-lik (AV määrame vaadates nim: om: os, mitte sisseütlevat), nt *pesa* : ` *pessa, maja* : ` *majja*.
5. mõnede konkreetsete sõnade puhul esinev häälikute muutumine ks, sk või ps, nt ` *uks* : ` *us/t, lask/ma* : ` *las/takse, laps* : ` *las/t*.
6. Verbid *jääma, saama, käima, müüma, pooma, viima, jooma, looma, sööma, lööma* jt on **AV-ta**.

VÄLTEVAHELDUS loengu koostamisel on kasutatud

Ehala, Martin. Eesti keele struktuur.

Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat.

Hint, Mati 2004. Eesti keele foneetika ja morfoloogia.

7. MUUTKONNAD

MUUTKONNAD

KÄÄNDKONNAD

Võtmesõnu: morfoloogiasüsteem, morfoloogilised klassid, tüüpsõnad, õigekeelsussõnaraamat (ÖS), peakäanded, põhikäanded, rõhuline silp, rõhutu silp

Morfoloogiasüsteemi põhiüksuste varieeruvus

Morfoloogiasüsteemi põhiüksused (tüved ja formatiivid) võivad **varieeruda**, nt võib toimuda **täielik tüve muutus** (*ehe*: *ehte*: *ehet*; *tooma*: *tuua*: *tõin*). Erineva häälikulise struktuuriga sõnad nõuavad **erinevaid tunnuseid**, nt osastav käänne võib esineda *d-*, *t-*, *da-*kujuga või nullfleksiooniga (*suud*; *seda*; *tuult*; *kuuma*).

Kuidas sõna muutub? Ükski sõnastik ei suuda mahutada leksikoni kogu paradigma (muutuvatel sõnadel on eesti keeles, Jaak Peebo andmetel, keskmiselt 33 võimalikku vormi) täielikul kujul. Samas ilmub keelde pidevalt uusi sõnu: kuidas kasutada neid? Kõige mõttekam lahendus on **sõnade jagamine morfoloogilisteks klassideks** – muutkondadeks ja tüüpideks, mis võimaldab tegutseda põhimõttel, et keeles leidub ühesuguste tunnustega sõnu ja ühesuguste tunnustega sõnad muutuvad ühte moodi.

Teatud sõnad muutuvad sarnaselt, nt ühesilbilised pika vokaaliga sõnad muutuvad nagu sõna *puu*:

Ainsuse nimetav	Ainsuse omastav	Ainsuse osastav	Ainsuse sisseütlev	Mitmuse omastav	Mitmuse osastav	Mitmuse sisseütlev
PUU	PUU	PUUD	PUUSSE	PUUDE	PUID	PUUDESSE ehk PUISSE

Samamoodi nagu *puu* muutuvad veel *suu, kuu, soo, muu, luu, maa, töö, vöö* jne. Nendel sõnadel on hulk sarnaseid tunnuseid: sõnad on ühesilbilised ja pika vokaaliga.

Morfoloogiasüsteem

Sõnad keeles ei varieeru juhuslikult, vaid süsteempäraselt. Tuleb leida tunnused ja sarnaste tunnustega sõnad tuleb käänata/pöörata nagu **tüüpsõna**.

Tüüpsõna on oma tüübi kõige iseloomulikum esindaja. Tüüpsõnal on kõik iseloomulikud tunnused, mille järgi võib kergesti otsustada, kas sõna kuulub sellesse või mingisse teise tüüpi.

Elmar Muugi süsteem ja ÕS

Muutuvate sõnade klassifitseerimisel tüüpsõna alusel on pikk ajalugu. Esimene muutkondade süsteem oli Elmar Muugi "Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus" esitatud süsteem. Esimene VÕS ilmus Tartus 1933. aastal.

Muugil VÕSis oli algul üle 1000 tüüpi.

1976. aastal ilmunud ÕSis oli 115 tüüpi.

1999.a ilmunud ÕSis oli 69 tüüpi.

Palun loe morfoloogia esitusviisides sõnastikes. Ülle Viksi artikli leiad aadressil <http://www.eki.ee/teemad/tyybijutt.html>

Õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006

Palun tutvu Õigekeelsussõnaraamatu elektroonilise versiooniga aadressil <http://www.eki.ee/dict/qs/>.

Uuri, kui palju tüüpsõnu on 2006.aastal ilmunud ÕSis <http://www.eki.ee/dict/qs/tyypsonad.html>

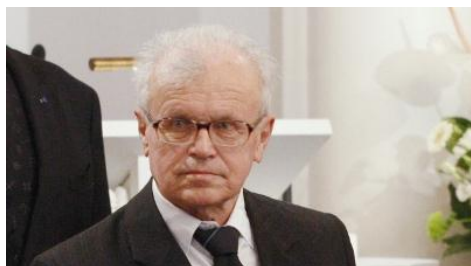
Tüüpide hulk sõltub sellest, kui palju ja mis tunnuseid arvesse võetakse. Muutkondadeks jagamisel võib olla aluseks nt

- silpide arv,
- välde,
- tüve lõpphäälikud,
- astmevaheldus ja selle liigid,
- paralleelvormide olemasolu või puudumine jne.

Tänapäeval kasutatavas muutkondade süsteemis mängib määravat rolli 4 tegurit: AV, silpide arv, tüvevokaal ja välde. Samale süsteemile allub ka Eesti õigekeelsussõnaraamat e ÕS. ÕS on õige keele sõnaraamat, see näitab kuidas sõnad muutuvad õigesti.

Jaak Peebo muutkonnad

Elmar Muugi muutkonnad (väikeste variatsioonidega) on püsinud kooliõpikutes kasutusel tänini ja oli omakorda aluseks Jaak Peebo muutkondade süsteemile.

Eesti keeleteadlane Jaak Peebo

Käändkondade tabeli põhimõtted **1. Astmevaheldus**

Süsteemi lähtealuseks on sõna **astmevaheldus**: tüüpsõna määramisel tuleb eelkõige selgitada, kas sõna on astmevahelduslik või mitte. Käändkondi (KK) on kokku 7: I, II, III, IV, V, VI, VII. Viis esimest KK on astmevahelduseta. I, II, III ja IV KK puhul tuleb arvestada vältet, loetleda silpide arvu ja vaadata tüvevokaali:

I käändkonda kuuluvad ühesilbilised sõnad, mille sees on kas pikk vokaal või diftong

II käändkonda kuuluvad kahesilbilised I-vältelised sõnad (PESA)

III käändkonda kuuluvad kahesilbilised II-vältelised sõnad (TUBLI)

IV käändkonda kuuluvad kahesilbilised III-vältelised sõnad (AASTA) ja kolmesilbilised sõnad

V käändkonda kuuluvad AV-ta ne- ja s- lõpulised sõnad, nt *soolane, tööline, oluline, vaene, armastus, iludus*).

2. Nõrgenev või tugevnev astmevaheldus

VI KK ja VII KK on astmevahelduslikud.

VI KK kuuluvad nõrgeneva astmevaheldusega sõnad (T – N – T, nt *sepp* T: *sepa* N: *seppa* T). Selles käändkonnas on 2 liiki ja kokku 14 tüüpi.

VII KK kuuluvad tugevneva astmevaheldusega sõnad (N – T – N, nt *mõte* N: *mõtte* T: *mõtet* N).

3. Tüüpsõna

Iga käändkonna sees võib esineda mitu tüüpi. Esimese käändkonna moodustavad tüüp PUU ja tüüp KOI, mis kajastavad ühesilbiliste sõnade vormimoodustuse pisidetaile, nt mitmuse osastav on tüübis PUU nii PUID kui ka PUUSID, aga tüübis KOI on ainult KOISID.

4. Silpide arv

Käändkondade tabeli puhul määratakse silpide arvu ainsuse omastava põhjal ja alates rõhulisest silbist!

Silpide arv on seetõttu nii oluline, et temast sõltub, kas lisatav tunnus liitub rõhulisele või rõhutule silbile. Eesti keeles ei saa rõhututes silpides esineda diftonge ega pikki vokaale, seetõttu ei ole võimalik kahesilbilisele sõnale nagu *pesa* liita mitmuse osastava lõppu *-id* (ei ole võimalik sõnavorm **pesaid*). Kolmesilbilises sõnas *ka-tu-se*, on aga *-id* võimalik, sest ta esineb kaasrõhulises silbis, kus vokaalid on lubatud (*katuseid*). **Sõnatüve silpide arv määrab, millised tunnused ja lõpud tüvele liituda võivad.**

5. Käänded

Eesti keeles on **14 käänet**: nimetav ehk nominatiiv; omastav ehk genitiiv; osastav ehk partitiiv; sisseütlev ehk illatiiv; seesütlev ehk inessiiv; seestütlev ehk elatiiv; alaleütlev ehk allatiiv; alalütlev ehk adessiiv; alaltütlev ehk ablatiiv; saav ehk translatiiv; rajav ehk terminatiiv; olev ehk essiiv; ilmaütlev ehk abessiiv; kaasaütlev ehk komitatiiv.

Käändkondade tabel ei esita kõiki käändeid, vaid need, mis on vormimoodustuse puhul kõige olulisemad: **peakäänded ja põhikäänded.**

Peakäänded on ainsuse nimetav, omastav, osastav, sisseütlev (lühike vorm) ja mitmuse omastav, osastav ja sisseütlev.

Põhikäänded on ainsuse ja mitmuse omastav: nendest moodustame sõnavormid ainsuses ja mitmuses. Ainsuse osastav on oluline mitmuse omastava moodustamisel. Mitmuse osastav on otseselt seotud mitmuse sisseütleva vormi moodustamisega. Sisseütlev näitab ülejäänud sõnavormide moodustamist ainsuses ja mitmuses.

MUUTKONNAD, KÄÄNDKONNAD loengu koostamisel on kasutatud Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad.

8. I, II, III, IV KÄÄNDKONNAD

I KÄÄNDKOND II KÄÄNDKOND III KÄÄNDKOND IV KÄÄNDKOND

Võtmesõnu: I käändkond (PUU, KOI), II käändkond (PESA, NIMI, SEMINAR, AKVAARIUM), III käändkond (TUBLI, KÕNE, LAULJANNA), IV käändkond (AASTA, NUMBER, RAUDNE, ÕPIK, HABE)

I käändkond: PUU, KOI

PUU

PUU-tüüpi kuuluvad ühesilbilised omasõnad, kus tüves on *-aa, -oo, -uu, -öö*, samuti erandkorras ka sõnad *hea, pea* ja kõik ee-lõpulised võõrsõnad nagu *idee*

PUU: PUU: PUUD: PUUSSE: PUUDE: PUID e PUUSID: PUUDESSE e PUISSE

- sõnadel *maa, pea, soo, suu, töö* ja *öö* on sse-lõpulise sisseütleva kõrval ka *maha, pähe, sohu, suhu, (tõhe)* ja *öhe* vormid
- mitmuse osastava tüves **pikk vokaal lüheneb** (*puu: puid*) ja lisandub **i**
- suuremast osast sõnadest esineb i-mitmus tegelikus keelekasutuses siiski harva

KOI

KOI-tüüpi kuuluvad omasõnad, mille tüves esineb diftonge või *-ee, -ii, -ää, -üü*. Samuti kuuluvad KOI-tüüpi kõik diftongi või pika vokaaliga lõppevad võõrsõnad va ee-lõpulised võõrsõnad.

KOI: KOI: KOID: KOISSE: KOIDE: KOISID: KOIDESSE

- sõnad *au* ja *nõu* on erandid – neil on lõputa ainsuse osastav (*au: au: au* ja **nõu: nõu: nõu**)
- KOI-tüüpi kuuluvad ka mõned enamsilbilised võõrsõnad nagu *kakao*, *aaloe*, *kauboi*, *salvei*, *meierei*

II käändkond: PESA, NIMI, SEMINAR, AKVAARIUM

PESA

PESA-tüüpi kuuluvad kahesilbilised esmavärtelised sõnad ja sõnad sufiksiga *-elu*.

PESA: PESA: PESA: PESASSE ehk PESSA: PESADE: PESASID ehk PESI: PESADESSE (ehk PESISSE)

- sõna *iga* lubab ainsuse osastavas nii *iga* kui ka *igat*
- i-mitmus (nt *pesisse kehil*, *kavus*, *alul*, *kalult* jt) on võimalik nendest sõnadest, mis lubavad mitmuse osastavas lõputa vormi
- sõnast *kodu* on sisseütleva vormiks *koju*. Seesütlevas on kasutusel *kodus* ja seestütlevas paralleelvormid *kodust* e *kodunt*.

PESA-tüüpi sõnade partitiiv: sid-lõpuline või lõputa?

PESA-tüüpi sõnade mitmuse osastav peaks olema ÕSi järgi *sid-lõpuline*. Väikesest osast sõnadest on *sid-lõpulise* kõrval kasutusel ka lõputa partitiiv, nt *munasid* e *mune*. On huvitav, et *sid*-vorm on ÕSi seisukohal eelistatum, kuigi lõputa partitiiv on levinum.

Lõputa osastav PESA-tüübi sõnade puhul ei ole sõnuti selgelt piiritletav. Allpool tabelis esitatud sõnade puhul on see üsna sagedane ja tavapärane. Kuna kindlat reeglit, mis määraks lõputa osastava kasutusvõimaluse ei ole, on soovitatav allpool esitatud sõnad pähe õppida.

PESA-tüüpi sõna	mitmuse osastav	PESA-tüüpi sõna	mitmuse osastav
ala	alaside ehk alu	sama	samaside ehk samu
huvi	huvisid ehk huve	oma	omasid ehk omi
kala	kalasid ehk kalu	paha	pahasid ehk pahu
jada	jadasid ehk jadu	saba	sabaside ehk sabu
kivi	kivisid ehk kive	tera	terasid ehk teri
kana	kanasid ehk kanu	nina	ninasid ehk ninu
keha	kehasid ehk kehi	püha	pühasid ehk pühi
kruvi	kruvisid ehk kruve	vana	vanasid ehk vanu
kõva	kõvasid ehk kõvu	raba	rabasid ehk rabu
kena	kenasid ehk keni	sõna	sõnasid ehk sõnu
lava	lavasid ehk lavu	kava	kavasid ehk kavu
maja	majasid ehk maju	osa	osasid ehk osi
muna	munasid ehk mune	pala	palasid ehk palu

NIMI

NIMI-tüüpi kuuluvad kahesilbilised esmaväitelised sõnad, mille nimetav lõpeb *i*-ga ja omastav *e*-ga + sõnad *lumi, tuli, meri, veri, uni, mõni*

NIMI: NIME: NIME: NIMESSE: NIMEDE: NIMESID: NIMEDESSE

- ainsuse sisseütlev on sse-lõpuline, kuid osal sõnadest on paralleelselt kasutusel ka geminaatillatiiv: *lumme, merre, tulle, unne, verre*, võimalikud on ka *tüvve, suvve, lävve, nimme, sülle*. Veaks neid vorme neid ei tohiks lugeda, kui nad sobivad teksti.
- asesõnal *mõni* on ainsuse osastavas võimalik nii *mõnd* kui *mõnda*; ka ainsuses sisseütlevas nii *mõnesse* kui ka *mõnda*

SEMINAR

SEMINAR-tüüpi võõrsõnad 4-5 silbilised võõrsõnad, kus kaks viimast silpi on lühikesed, I vältes ja algavad konsonandiga. Samuti kuuluvad SEMINAR-tüüpi sõnad sufiksiga *-tar*.

SEMINAR: SEMINARI: SEMINARI: SEMINARISSE ehk SEMINARI: SEMINARIDE: SEMINARE ehk SEMINARISID: SEMINARIDESSE ehk SEMINARESSE

- on eelistatav lõputa osastav

AKVAARIUM

AKVAARIUM-tüüpi kuuluvad 3-4-silbilised võõrsõnad, nimetava lõppkonsonandi ees on vokaalide ühend

AKVAARIUM: AKVAARIUMI: AKVAARIUMI ehk AKVAARIUMIT: AKVAARIUMISSE ehk AKVAARIUMI: AKVAARIUMIDE ehk AKVAARIUMITE: AKVAARIUME: AKVAARIUMEID: AKVAARIUMISID: AKVAARIUMIDESSE ehk AKVAARIUMITESSE ehk AKVAARIUMESSE ehk AKVAARIUMEISSE

- võimalikud vokaaliühendid on **-iu-** (*stipendium*), **-io-** (*skorpion*); **-ia-** (*paavian*); **-ie-** (*reekviem*); **-eu-** (*muuseum*); **-eo-** (*kameeleon*); **-ea-** (*ookean*); **-ua-** (*jaanuar*); **-au-** (*karaul*) jt

III käändkond: TUBLI, KÕNE, LAULJANNA

TUBLI

TUBLI-tüüpi kuuluvad 2-silbilised teises vältes sõnad.

TUBLI: TUBLI: TUBLIT: TUBLISSE: TUBLIDE: TUBLISID: TUBLIDESSE

- sõnal *vedru* võib ainsuse osastav esineda ka ilma *t*-ta
- sõnad *aula* ja kirju esinevad nii II kui ka III vältel, seega kuuluvad nii TUBLI- kui ka AASTA-tüüpi

KÕNE

KÕNE-tüüpi kuuluvad 2-silbilised I vältel sõnad, kus nii nimetav kui ka omastav on e-lõpulised

KÕNE: KÕNE: KÕNET: KÕNESSE: KÕNEDE: KÕNESID: KÕNEDESSE

- sõnal *vale* võib ainsuse osastav esineda ilma *t*-ta (nt *otsiti vale meest*)
- lühike ainsuse sisseütlev on võimalik sõnadel *perre, kerre, tarre*, (ka *kõnne, venne, murre, võrre*)

LAULJANNA

LAULJANNA-tüübi moodustavad sõnad sufiksiga *-nna*

LAULJANNA: LAULJANNA: LAULJANNAT: LAULJANNASSE: LAULJANNADE: LAULJANNASID: LAULJANNADESSE

IV käändkond: AASTA, NUMBER, RAUDNE, ÕPIK, HABE

AASTA-tüüpi kuuluvad astmevahelduseta 2-silbilised III-vältelised sõnad. III vältel on, näiteks, sõnad *haige, kauge, leebe, õige, kaine, kiire, helde, ilge, julge, kalbe, selge, karge, kõrge, sirge, lembe, lämbe, malbe, nilbe, tahke, tihke, ahne, ihne, vinge, range, värske, turske, karme, terve*.

AASTA: AASTA: AASTAT: AASTASSE: AASTATE: AASTAID: AASTATESSE e AASTAISSE

- sisseütlev on sse-lõpuline, kuid kolmel sõnal *tasku* (*tasku: tasku: taskut: taskusse e tasku*) ja *põrgu* (*põrgu: põrgu: põrgut: põrgusse e põrgu*) on võimalikud ka lõputa paralleelvormid.
- i-tüvelistes sõnades muutub *i* mitmuse tunnuse ees *e*-ks, nt *veski: veskeid*
- kõnekeeles on võimalikud ainsuse sisseütleva vormid *voodi* ja *kõrbe*, kuid kirjakeeles pole nad soovitatavad

NUMBER

NUMBER-tüüpi sõnadel lõpeb nimetav *l*-, *n*-, *r*-, *s*- või *v*-ga (*v*-kesksõnad), omastavas lõpule eelnev vokaal langeb välja. Näiteks NUMBER-tüüpi kuuluvad *aadel, dattel, diisel, eesel, flüügel, mantel, pintsel, koorem, korsten, taigen, apteeker, kaater, revolver, suhkur, vooder, aegus, hirmus, hõlpus, kuulus, rõõmus, soodus, tähtis, etteheitev, aeganõudev, andev*,

jooksev, kaitsev, laulev, maitsev, murdev, päästev jt. Ka *aegus, hirmus, hõlpus, kuulus, tähtis* on AV-ta ja kuuluvad NUMBER-tüüpi.

Sõnad *ainus, armas, ergas, hõlbus, ihnus, sünnis, tõrges, valvas, voolas, võimas, õilis, õnnis, ärgas* on **astmevahelduslikud** ja kuuluvad VII käändkonna HOOLAS-tüüpi.

NUMBER: NUMBRI: NUMBRIT: NUMBRISSE: NUMBRITE: NUMBREID: NUMBRITESSE e NUMBREISSE

- kõnekeeles on lubatud lühike sisseütlev sõnadel *kelder (keldri)* ja *kamber (kambri)*
- lubatud on nii *manner* kui ka *mander*, omastavas *mandrit*

RAUDNE

RAUDNE-tüüpi sõnadel on nimetav *ne*-lõpuline, sellele eelneb konsonant, omastavas konsonant säilib ja lõpus on kas *-se* või *-sa*

RAUDNE: RAUDSE: RAUDSET: RAUDSESSE: RAUDSETE: RAUDSEID: RAUDSETESSE ehk RAUDSEISSE

- enamasti on NUMBER-tüüpi sõnad *e*-tüvevokaaliga. Sõnad *ehtne, hoogne, lihtne, moodne, pingne, rõhtne, soodne* on *a*-tüvevokaaliga.

ÕPIK

ÕPIK-tüüpi kuuluvad 3-silbilised astmevahelduseta sõnad. Samuti ÕPIK-tüüpi kuuluvad olenemata silpide arvust *tu-*, *tav-*, *taja-*, *sti-* lõpulised sõnad ning sõnad, kus omastavas lisandub *-da*, kuid mitte *-me*.

ÕPIK: ÕPIKU: ÕPIKUT: ÕPIKUSSE: ÕPIKUTE: ÕPIKUID: ÕPIKUTESSE e ÕPIKUISSE

- genitiivi *-da* võib lisada ainult sõna lõpu *e*-le, aga mitte *u-* ega *i*-le, nt:

Võttis **vaheda** noa. Võttis **nüri** nuga.

Sellise **käreda** (*ergas, terane*) poisi. Sellise **südi** (*uljas*) poisi.

Ilusa **saleda** neiu. Ilusa **tragi** (*agar*) neiu.

Tolle **kibeda** rohu. Tolle **mõru** rohtu.

Selle **jaheda** ilma. Selle **vilu** ilma.

- sõnad *ümbrik, politseinik* võib käänata nii ÕPIK-tüübi kui ka VI käändkonna OHTLIK-tüübi järgi.

HABE

HABE-tüüpi kuuluvad sõnad, kus nimetav on e-lõpuline ja omastav on me-lõpuline

HABE: HABEME: HABET: HABEMESSE: HABEMETE: HABEMEID: HABEMETESSE ehk HABEMEISSE

- HABE-tüüpi kuuluvad *ase, ebe, ese, ige, jäse, kübe, pide, sade, side, säde, süda, tase, ude* (,karv'), *vare*
- ainsuse osastav liitub tüvele, millest on *me* välja langenud
- **erandiks** on sõna *süda*, mille ainsuse osastav on *südant*. See on ainuke sõna, milles on säilinud keeleajalooline ainsuse nimetava tüves olnud *-n*.

I, II, III, IV KÄÄNDKONNAD loengu koostamisel on kasutatud Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad.

9. V KÄÄNDKOND

V KÄÄNDKOND

Võtmesõnu: V käändkond (SOOLANE, VAENE, VASTASTIKUNE, TÖÖLINE, RAHVALIKKUS)

V käändkond: SOOLANE, VAENE, VASTASTIKUNE, TÖÖLINE, RAHVALIKKUS

V käändkonda kuuluvad sõnad, mille ainsuse nimetava lõpul on vokaalile liitunud *-ne* või *-s*, mis genitiivis asendub *se-ga*. (nn *ne-* ja *s-lõpulised* sõnad).

SOOLANE

SOOLANE-tüüpi *ne-* või *s-*sõnadel on 3 silpi ning nad on I või II vältes.

SOOLANE: SOOLASE: SOOLAST: SOOLASESSE: SOOLASTE: SOOLASEID: SOOLASTESSE e SOOLASEISSE

VAENE

VAENE-tüüpi *ne-* ja *s-*sõnad on 2-silbilised ja III-värtlised, nt *hallipäine, jääne, jääne, kuine, kuune, maine, meene, naerusuine, soine, tõine, öine, seos, veis* jne.

VAENE: VAESE: VAEST: VAESSESSE: VAESTE: VAESEID: VAESTESSE e VAESEISSE

VASTASTIKUNE

VASTASTIKUNE-tüüpi kuulub suhteliselt väike arv sõnu, mis on üsnagi analoogiline SOOLANE-tüübiga, kuid erineb SOOLANE-tüübist suurema silpide arvu poolest. VASTASTIKUNE-tüüpi kuuluvad sõnad, mis on **kaasrõhust** alates 3-silbilised I- või II-värtelised, välja arvatud *matus-* ja *lisus-lõpulised* sõnad, nt *alkoholine, atmosfäärine, hallitusene, järjestikune, marmelaadine, oopiumine, palderjanine, parafiinine, šokolaadine, želatiinine* jne.

VASTASTIKUNE: **VASTASTIKUSE:** **VASTASTIKUST:**
VASTASTIKUSESSE: **VASTASTIKUSTE:** **VASTASTIKUSEID:**
VASTASTIKUSTESSE e VASTASTIKUSEISSE

OLULINE

OLULINE-tüüpi kuuluvad sõnad, mis on 4-silbilised või pikemad, kus kaasrõhuline osa on 2-silbiline, viimane kaasrõhk on eelviimasel silbil.

OLULINE: OLULISE: OLULIST: OLULISESSE e OLULISSE: OLULISTE:
OLULISI: OLULISTESSE e OLULISISSE

- OLULINE-tüüpi kuuluvad ka sõnad *naine* ja *teine*

TÖÖLINE

TÖÖLINE- tüüpi sõnadel on 3 silpi III välde.

TÖÖLINE: TÖÖLISE: TÖÖLIST: TÖÖLISESSE e TÖÖLISSE: TÖÖLISTE:
TÖÖLISI e TÖÖLISEID: TÖÖLISTESSE: TÖÖLISISSE e TÖÖLISEISSE

- TÖÖLINE-tüüpi kuuluvatel sõnadel *päike, väike* ja *äike* on kaks käänamise võimalust: TÖÖLINE-tüübi järgi ja RAUDNE-tüübi järgi, nt

TÖÖLINE-tüübi järgi: *väike(ne): väikese: väikest: väikesesse* ehk *väikesse: väikeste: väikesi* ehk *väikeseid: väikestesse* ehk *väikeseisse* ehk *väikesisse*

RAUDNE-tüübi järgi: *väike: väikse: väikest: väiksesse: väikeste: väikseid: väikestesse* ehk *väikseisse*

RAHVALIKKUS

RAHVALIKKUS-tüüpi kuuluvad sõnad, mis on III-värtelised 4-, 5- ja 6-silbilised kaasrõhust lugedes (põhiliselt *-likkus* ja *-stikkus* sufiksiga, aga ka *lisus-* ja *matus-lõpulised* sõnad). RAHVALIKKUS ja TÖÖLINE on analoogilise vormistikuga.

RAHVALIKKUS: **RAHVALIKKUSE:** **RAHVALIKKUST:**
RAHVALIKKUSESSE: **ehk RAHVALIKKUSSE:** **RAHVALIKKUSTE:**

RAHVALIKKUSI ehk RAHVALIKKUSEID: RAHVALIKKUSTESSE ehk RAHVALIKKUSISSE ehk RAHVALIKKUSEISSE

Oleme käsitlenud käändkondade tabeli astmevahelduseta käändkondade osa. Enne, kui asume käsitlema astmevahelduslikke käändkondi, palun veendu, et sul on peas I-V käändkondade tüüpsõnad ja sa oskad vastata järgmistele küsimustele:

KORDAMINE I-V KK

1. Mis tüüpsõna lubab mitmuse sisseütlevas 4 paralleelvormi? Nimetage need paralleelvormid!
2. Mis tüüpi on sõnad lauses KENA VANA SABA? Moodustage nende sõnade lõputa osastav.
3. Sõna *varrukas* on s-lõpuline, s-le eelneb vokaal, kuid sõna ei kuulu V KK. Mis KK kuulub sõna *varrukas* ja miks?
4. PUU-tüübis on võimalik moodustada 6 sõnal sse-lõpulise sisseütleva kõrval ka *ha-*, *he-*, *hu-* lõpuline sisseütlev. Nimetage need sõnad!
5. Mis tüüpi kuuluvad ee-lõpulised vöõrsõnad?
6. Sõnad *õudne* ja *vaene* on ne-lõpulised, kuid kuuluvad eri käändkondadesse. Miks?
7. Moodustage sõnade *lumi*, *tuli*, *meri*, *veri*, *uni* geminaatillatiiv!
8. Mis tüüpsõnal on I KK paralleelvorme? Nimetage käänded, mis lubavad paralleelvorme!
9. Miks sõna *jope*, mis on kahe silbiline ja e-lõpuline ei kuulu KÕNE-tüüpi?
10. Mis tüüpi kuuluvad sõnad *jope*, *aku* ja *hoki*? Miks?
11. Sõnad *kange* ja *konto* on kahe silbilised kuid kuuluvad eri käändkondadesse. Miks?
12. Kuidas kõlab ainsuse omastav sõnadel *õudne*, *lihtne*, *ehtne*? Mis tüüpi on need sõnad?
13. Sõna *vahe* võib kuuluda nii KÕNE kui ka ÕPIK-tüüpi? Miks?
14. Allpool on esitatud sõnavormid mitmuse omastavas. Leidke vigased vormid!

praktikumite, taskute, tragite; murete; honorarite; apelsinite; voodite

15. Kas geminaatillatiiv *vabba rahhu* ja *kenna sabba* on võimalik?
16. Mis sõnadel lisandub ainsuse omastavas *da-lõpp*? *käre; nüri; sale; vilu; kibe; mõru*. Mis tüüpi kuuluvad need sõnad?
17. Mis vahe on sõnadel, mis kuuluvad PESA-, NIMI-, HABE- ja KÕNE-tüüpi?
18. Mis sõnad kuuluvad TUBLI-tüüpi? Mis sõnad kuuluvad AASTA- tüüpi?
19. Mis tüüpsõnad moodustavad III KK? Ja millised on III KK tüüpilised jooned?
20. Mis tüüpsõnad moodustavad IV KK? Mis on IV KK tüüpilised jooned?
21. Kas *voodidesse* või *vooditesse*? Kas *taskutesse* või *taskudesse*? Miks?
22. Moodustage mitmuse omastav ja mitmuse osastav sõnast TÖÖLINE ja sõnast SOOLANE! Kus on vahe?
23. Kas *ma ei tea vastuseid* või *ma ei tea vastusi*? Miks?
24. Milliste I-V KK tüüpsõnade puhul on eriti oluline õigesti määrata välde?
25. Mitu silpi on sõnas *ese, kare, tare*?
26. Mitu silpi on sõnas *õpik* ja sõnas *habe*?
27. Mitu silpi on sõnas *rosolje* ja sõnas *vanilje*?
28. Mis sõnadel on *da-lõpuline* omastav: *vahe, nüri, kare, südi, sale, kibe, mõru, jahe*?
29. Mis tüüpi kuuluvad *kakao* ja *aaloe*?
30. Kas *iga* või *igat* osastavas?
31. *Au* ja *nõu* on KOI-tüübi erandid. Miks?

32. Mis ühendab sõnu *maa, soo, suu, pea, öö, töö*?
33. Miks sõnas *vana* on mitmuse osastava vorm u-lõpuline?
34. Kas II või III välde: *helge, julge, selge, kerge, karge, värske, range, vinge*?
35. Kas sse-lõpuline või geminaatillatiiv: *maja, abi, aju, elu, häda, ida, talu, küla*?

V KÄÄNDKOND loengu koostamisel on kasutatud

Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad.

10. VI KÄÄNDKOND

VI KÄÄNDKOND

Võtmesõnu: VI käändkond (SEPP, KONTSERT, RIDA, JÕUD, SÕBER, PADI, LUGEMIK, OHTLIK, KEEI, UUS, VARS, KÜÜS, KÄSI)

Kuuendasse käändkonda kuuluvad nõrgeneva astmevaheldusega sõnad, so sõnad, mille ainsuse nimetav ja osastav on tugevas, ainsuse omastav on nõrgas astmes. Käändkonnas on kaks alaliiki.

VI käändkonna 1.alaliik

SEPP

SEPP-tüüpi kuuluvad nõrgeneva astmevaheldusega ühetüvelised sõnad, mis on ainsuse nimetavas ühesilbilised, omastavas kahe silbilised sõnad, nt *hall, hind, jutt, järsk, järv, kimp, kott, kukk, kuusk, külm, luik, paks, ränk, tark, toon, tund, vaat, vakk, vend, värss, õrn* jms, ka sõnad nagu *sai: saia: saia* või *nui: nuia: nuia; õu: õue: õue* jne. Samuti SEPP-tüüpi kuuluvad rõhulise lõpusilbiga võõrsõnad, nt *entusiasm, profession, geograaf* jne

SEPP: SEPA SEPPA: SEPASSE e SEPPA:

SEPPADE: SEPPI ehk SEPPASID: SEPPADESSE ehk SEPISSE

Valdavalt lubavad VI käändkonna sõnad *sid*-lõpulist mitmuse osastavat. Allpool esitatud SEPP-tüüpi sõnadel on *de*-tunnuselise mitmuse kõrval kasutusel ka *te*-tunnuseline mitmus.

SEPP-tüüpi sõna	<i>de-</i> ja <i>te</i> -tunnuseline mitmuse omastav	SEPP-tüüpi sõna	<i>de-</i> ja <i>te</i> -tunnuseline mitmuse omastav
õun	õunade ehk õunte	nael	naelade ehk naelte
hein	heinade ehk heinte	nõel	nõelade ehk nõelte
kael	kaelade ehk kaelte	oks	oksade ehk okste

kaer	kaerade ehk kaerte	ots	otsade ehk otste
koer	koerade ehk koerte	pael	paelade ehk paelte
sein	seinade ehk seinte	pois	poisside ehk poiste
sõel	sõelade ehk sõelte	püks	pükside ehk pükste

- sõnadest *hetk, kõik, retk* kasutatakse mitmuse osastavas ainult lõputa vormi: *hetki, kõiki, retki*.

KONTSERT

KONTSERT-tüüpi kuuluvad ainsuse nimetavas 2-silbilised nõrgeneva astmevaheldusega võõrsõnad, mille 1. ja 2. silp on III-vältelised, nt *aadress, ekspert, eksport, import, kompleks, kompvek, kotlet, kuurort, nonsenss, teemant, transport* jne.

KONTSERT: KONTSERDI: KONSERTI: KONTSERDISSE ehk KONSERTI: KONSERTIDE: KONSERTE ehk KONSERTISID: KONSERTIDESSE ehk KONSERDESSE

RIDA

RIDA-tüüpi kuuluvad nõrgeneva *b, d, g* laadivaheldusega ainsuse nimetavas 2-silbilised, omastavas enamasti ühesilbilised sõnad. Ka sellesse tüüpi kuuluvad *koda, pada, rada, sada, sadu, sõda, tõbi*.

RIDA: REA: RIDA: REASSE ehk RITTA: RIDADE: RIDU ehk RIDASID: RIDADESSE

- sõnadel *idu, jõgi, kude, lagi, sadu, tõde* on võimalik ainult *sid*-lõpuline mitmuse osastav.

JÕUD

JÕUD-tüüpi sõnad on nõrgeneva laadivaheldusega enamasti *g-* või *d-* lõpulised (ainsuse omastavas *g* ja *d* kaovad). JÕUD-tüüpi sõnad on ainsuse omastavas ja ainsuse osastavas ühesilbilised.

JÕUD: JÕU: JÕUDU: JÕUSSE ehk JÕUDU: JÕUDUDE: JÕUDE ehk JÕUDUSID: JÕUDUDESSE

SÕBER

SÕBER-tüüpi kuuluvad nõrgeneva vältevaheldusega ainsuse nimetavas ja ainsuse omastavas kahe silbilised sõnad.

SÕBER: SÕBRA: SÕPRA: SÕBRASSE ehk SÕPRA: SÕPRADE: SÕPRU ehk SÕPRASID: SÕPRADESSE ehk SÕBRUSSE

PADI

PADI-tüüpi sõnad on nõrgeneva vältevaheldusega ainsuse nimetavas I-vätelised i-lõpulised ja ainsuse omastavas II-vätelised ja-, je-, ju-lõpulised

**PADI: PADJA: PATJA: PADJASSE ehk PATJA:
PATJADE: PATJU ehk PATJASID: PATJADESSE ehk PADJUSSE**

LUGEMIK

LUGEMIK-tüüpi kuuluvad 4- ja enamsilbilised *dik-, ik-, lik-, mik-, ndik-, nik-, rik-, stik-, vik-* lõpulised sõnad.

**LUGEMIK: LUGEMIKU: LUGEMIKKU: LUGEMIKUSSE ehk LUGEMIKKU:
LUGEMIKKUDE ehk LUGEMIKE: LUGEMIKKE: LUGEMIKKUNDESSE ehk
LUGEMIKESSE**

OHTLIK

OHTLIK-tüüpi kuuluvad 3-silbilised *dik-, ik-, lik-, mik-, ndik-, nik-, rik-, stik-, vik-* lõpulised sõnad. OHTLIK-tüübi eesmärk on metoodilistel kaalutlustel esile tõsta tänapäeva kirjakeele morfoloogias üht kõige kriitilisemat sõnarühma: selle tüübi sõnade käänamine on segunenud astmevahelduseta ÕPIK-tüübi käänamisega, mis on vastuolus kehtivate normidega ja astmevaheldusega

**OHTLIK: OHTLIKU: OHTLIKKU: OHTLIKUSSE ehk OHTLIKKU:
OHTLIKKUDE ehk OHTLIKE: OHTLIKKE: OHTLIKKUNDESSE
ehk OHTLIKESSE**

- ÕSi norming ei esita LUGEMIK- ja OHTLIK-tüübis *sid-* lõpulist mitmuse osastava vormi, kuid, et see on võimalik kõigist muist VI käändkonna I alaliigi tüüpidest, ei tohiks *sid-* lõpulist mitmuse osastava vormi vormi pidada veaks ka OHTLIK- ja LUGEMIK-tüüpides.
- sõnal *ümbrik* esineb paralleelvorme, seda saab käänata nii nagu ÕPIK-tüübi kui ka OHTLIK-tüübi eeskujul.

VI käändkonna 2.alaliik

KEEL

KEEL-tüübi moodustavad vokaalitüvelised sõnad, mille puhul pikale vokaalile järgneb *l, n, r, nt hiir, hool, huul, hääl, joon, juur, kaar, kiir, koor, meel, nool, peen, pool, saar, seen, soon, suur, tuul, voor, äär jt*

**KEEL: KEELE: KEELT: KEELESSE ehk KEELDE:
KEELTE: KEELI: KEELTESSE ehk KEELISSE**

- sõnal *leem* vaheldub *m n*-ga: *leem: leeme: leent: leemesse ehk leende: leente: leemi: leentesse ehk leemisse*

UUS

UUS-tüüpi on sõnad, mille puhul pikale vokaalile järgneb laadivahelduslik *s*, välja arvatud sõnad *paas* (*pae: paasi: paesse* ehk *paasi: paaside: paasisid* ehk *paase: paasidesse*). UUS-tüüpi on sõnad *hiis, kuus, köis, põis, reis, täis, viis, õis*.

**UUS: UUE: UUT: UUESSE ehk UUDE:
UUTE: UUSI: UUTESSE ehk UUSISSE**

VARs

VARs-tüüpi kuuluvad *rs: rr* vaheldusega sõnad *hirs, kirs, pars, kõrs, tõrs, õrs*.

**VARs: VARRE: VART: VARRESSE ehk VARDE:
VARTE: VARSi: VARTESSE ehk VARSISSE**

KÜÜS

KÜÜS-tüüpi sõnadel *s* asendub *ne*-ga. Sellised peale tüüpsõna on veel *kaas, laas, õõs, lää*s.

**KÜÜS: KÜÜNE: KÜÜNT: KÜÜNESSE ehk KÜÜNDE:
KÜÜNTE: KÜÜSI: KÜÜNTE SSE ehk KÜÜSISSE**

KÄSI

KÄSI-tüüpi kuuluvad *si*-lõpulised laadivahelduslikud sõnad: *esi, lüsi, mesi; susi, süsi; tõsi; vesi*.

**KÄSI: KÄE: KÄTT: KÄESSE ehk KÄTTE:
KÄTE: KÄSI: KÄTESSE ehk KÄSISSE**

VI KÄÄNDKOND loengu koostamisel on kasutatud
Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad.

11. VII KÄÄNDKOND

VII KÄÄNDKOND

Võtmesõnu: VII käändkond (HAMMAS, HOOLAS, MÕTE, LIIGE, TÛTAR)

VII käändkonda kuuluvad tugevneva astmevaheldusega sõnad (N-T-N)

HAMMAS

HAMMAS-tüüpi sõnadel on ainsuse nimetava lõpul *-s* (*hammas*), mis omastavas kaob (*hamba*) ja osastavas tuleb tagasi (*hammast*).

**HAMMAS: HAMBA: HAMMAST: HAMBASSE:
HAMMASTE: HAMBAID: HAMMASTESSE: ehk HAMBAISSSE**

- Astmevaheldus võib kirjapildis kajastuda või mitte kajastuda, nt LV kajastub kirjapildis sõnadel *hammas, kallas, harras, puhas, sammas, teivas, varas*. VV kajastub kirjapildis sõnadel *abras, habras, koobas, mätas, ratas, reibas, tüügas, urgas, vilgas, kirgas*. Sõnadel *hernes, oinas, üllas, siiras, haljas, maias, kärmas, uljas, toores, kaunis, kallis ei kajastu VV kirjapildis*.
- sõnal *taevas* on võimalik nii sse-lõpuline ainsuse sisseütlev kui ka lõputa paralleelvorm *taeva*.
- omadussõnadel *kaunis* ja *kallis* on võimalik mitmuse omastavas paralleelvormid: *kauniste* ehk *kaunite* ja *kalliste* ehk *kallite*
- sõna *kohus* käändub erandlikult: *kohus: kohtu: kohut: kohtute: kohtuid: kohtutesse e kohtuisse*
- sõna *põrsas* puhul võib vältekandjaks esineda nii *r* kui ka *s*. Kui väldet kannab *r*, siis *põras: põrsa: põrsast: põrsaste: põrsaid: põrsastesse e põrsaisse*. Kui väldet kannab *s*, siis: *põrsas: põrssa: põrsast: põrssasse: põrsaste: põrssais: põrsastesse ehk põrssaisse*

HOOLAS

HOOLAS-tüüpi kuuluvad sõnad, mille ainsuse nimetav on s-lõpuline, omastav on *sa-* või *se-*lõpuline; omastavas langeb 2. silbi vokaal välja, lisandub tüvevokaal (st *s* ei kao, nagu HAMMAS-tüüpi sõnadel). HOOLAS-tüüpi kuuluvad sõnad nagu *ainus, armas, hõlbus, ihnus, sünnis, tõrges, valvas, voolas, võimas, õilis, õõnes, ärgas*.

**HOOLAS: HOOLSA: HOOLAST ehk HOOLSAT: HOOLSASSE:
HOOLSATE: HOOLSAID: HOOLSATESSE ehk HOOLSAISSE**

- sõna *kärbes* kärbse: *kärbest* kuulub HOOLAS-tüüpi

MÕTE

MÕTE-tüüpi kuuluvad ainsuse nimetavas e-lõpulised sõnad, millele omastavas ei lisandu silp *-me*, nt *ehe, kate, komme, lähe, pööre, riie, saade, tõlge, võie, õpe*. Ka *iive, hälve, käive, puue, teave* jne. Samuti siia kuuluvad mõned *nu*-liitelised sõnad nagu *ellujäänu, läinu* jne ning erandkorras sõna *lõuna*.

**MÕTE: MÖTTE: MÖTET: MÖTTESSE:
MÖTETE: MÖTTEID: MÖTETESSE ehk MÖTTEISSE**

- *pale* võib käänata nagu MÕTE-tüüpi sõna (*pale: palge: palet*) ja nagu KÕNE-tüüpi sõna (*pale: pale: palet*)

LIIGE

LIIGE-tüüpi sõnadel on ainsuse nimetav e-lõpuline, omastavas lisandub *-me* või *-ne*, nt *kaste: kastme; aste: astme; mäрге: märkme; seade: seadme; iste: istme*. Samuti kuuluvad MÕTE-tüüpi *mitu: mitme: mitut* ja *võti: võtme: võtit*.

**LIIGE: LIIKME: LIIGET: LIIKMESSE:
LIIKMETE: LIIKMEID: LIIKMETESSE ehk LIIKMEISSE**

TÜTAR

TÜTAR-tüüpi kuuluvad *l-, n-, r-lõpulised* sõnad, kus omastavas toimub tüve muutus: 2. silbi vokaal langeb välja ja lisandub tüvevokaal, nt *aken, kannel, pundar, tatar, küünal, pannal, peenar, sõstar, süstal*

**TÜTAR: TÜTRE: TÜTART: TÜTRESSE:
TÜTARDE: TÜTREID: TÜTARDESSE ehk TÜTREISSE**

- VII käändkonna tüüpsõnadel on mitmuse omastava tunnus tugev *-te*, TÜTAR-tüübis on mitmuse omastava tunnus nõrk *-de*.

VII KÄÄNDKOND loengu koostamisel on kasutatud
Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad.

12. KÄÄNDSÕNA MORFOLOOGILISED KATEGOORIAD

KÄÄNDSÕNA MORFOLOOGILISED KATEGOORIAD

Võtmesõnu: abstraktsed ja konkreetsete käänded.

Käändsõna kategooria: arv ja kääne

Eesti keeles on käändsõnadel on 2 kategooriat: **arv ja kääne**. Eesti keele käändsõna paradigmas on kahe arvu ja 14 käände kombinatsioonina 28 liiget. Allpool on esitatud „Eesti keele käsiraamatust“ pärinev tabel sõna *kala* paradigmaga:

kääne	arv	
	ainsus	mitmus
Nimetav	<i>kala</i>	<i>kalad</i>
Omastav	<i>kala</i>	<i>kalade</i>
Osastav	<i>kala</i>	<i>kalasid ~ kalu</i>
Sisseütlev	<i>kalasse</i>	<i>kaladesse</i>

Seesütlev	<i>kalas</i>	<i>kalades</i>
Seestütlev	<i>kalast</i>	<i>kaladest</i>
Alaleütlev	<i>kalale</i>	<i>kaladele</i>
Alalütlev	<i>kalal</i>	<i>kaladel</i>
Alaltütlev	<i>kalalt</i>	<i>kaladelt</i>
Saav	<i>kalaks</i>	<i>kaladeks</i>
Rajav	<i>kalani</i>	<i>kaladeni</i>
Olev	<i>kalana</i>	<i>kaladena</i>
Ilmaütlev	<i>kalata</i>	<i>kaladeta</i>
Kaasaütlev	<i>kalaga</i>	<i>kaladega</i>

Arvu kategooria: ainsus ja mitmus

Ainsuse ja mitmuse kategooria ei kattu keeliti: eesti keeles võib sõna esineda ainsuses, kuid, näiteks, vene keeles on see mitmuslik ja vastupidi

AINSUS	MITMUS	AINSUS	MITMUS
koor	сливки	kabe	шашки
kapsasupp	щи	ööpäev	сутки
pärm	дрожжи	reha	грабли
koolivaheaeg	каникулы	argipäev	будни
tapeet	обои	sünnitus	роды
kell	часы	nimepäev	именины
värav	ворота		
raha	деньги	лапша	nuudlid
kanderaam	носилки	обувь	jalatsid
male	шахматы	корь	leetrid
kiik	качели	крупa	tangud

Käänded: abstraktsed ja konkreetsete käänded

Käändeid, mille tähendus on suhteliselt püsiv, ei sõltu sõnast, nimetatakse **abstraktseteks**. Abstraktseid käändeid on eesti keeles kolm: nimetav, omastav ja osastav. Kõik ülejäänud käänded on konkreetsete käänded.

Konkreetsete käänete tähendus sõltub sageli kontekstist, st sellest, missugune on lauses sõnade leksikaalne tähendus (nt alalütlev võib edasi anda nii omajat: *mul on raamat* kui ka pealolemist: *laual on lilled*). Milline tähendus parajasti kasutuses on sõltub lausest. Selliseid käändeid, mille tähendus sõltub lause kontekstist nimetatakse konkreetseteks kääneteks.

Konkreetsete käänded: sise- ja väliskohakäänded

Konkreetsete käänded jagunevad eesti keeles kohakääneteks ja erikääneteks. Kohakäänded omakorda **sisekoha- ja väliskohakääneteks**. Erikäänded on saav, olev, rajav, ilmaütlev ja kaasaütlev. Igal käändel on oma grammatiline tähendus. Mõne käände tähendus on väga üldine, mõne teise tähendus on aga suhteliselt konkreetne.

Allpool on esitatud „Eesti keele käsiraamatust“ pärinev tabel, kus näed käänete liigitust eesti keeles

1. nimetav <i>siil</i> nominatiiv				
2. omastav <i>siili</i> genitiiv				} abstraktsed ehk grammatilised käänded
3. osastav <i>siili</i> partitiiv				
4. sisseütlev <i>siilisse</i> illatiiv	} sisekoha- käänded	} koha- käänded		
5. seesütlev <i>siilis</i> inessiiv				
6. seestütlev <i>siilist</i> elatiiv				
7. alaleütlev <i>siilile</i> allatiiv	} välis- koha- käänded	}		} konkreetsed ehk semantilised käänded
8. alalütlev <i>siilil</i> adessiiv				
9. alaltütlev <i>siililt</i> ablatiiv				
10. saav <i>siiliks</i> translatiiv				
11. rajav <i>siilini</i> terminatiiv				
12. olev <i>siilina</i> essiiv				
13. ilmaütlev <i>siilita</i> abessiiv				
14. kaasaütlev <i>siiliga</i> komitatiiv				

Erinevusi kohakeelendite kasutamises eesti ja vene keeles

Erinevusi esineb keeliti ka käänete kasutamisel:

Kohakeelend eesti keeles	Kohakeelend vene keeles	Kohakeelend eesti keeles	Kohakeelend vene keeles
tunnis	на уроке	soos	на болоте
jaamas	на станции	põhjas	на севере
vabrikus	на фабрике	lõunas	на юге
suvilas	на даче	idas	на востоке
tanklas	на бензозаправке	läänes	на западе
tehases	на заводе	Kaukaasias	на Кавказе
postkontoris	на почте	puhkusel	в отпуске
pulmas	на свадьбе	Kohtla-Järvel	в Кохтла-Ярве
kuurordis	на курорте	Jõgeval	в Йыгева
maas	на земле	Tapal	в Тапа
maailmas	на свете	Sillamäel	в Силламяэ

põhjas	на дне	Venemaal	в России
--------	--------	----------	----------

KÄÄNDSÕNA MORFOLOOGILISED KATEGOORIAD loengu koostamisel on kasutatud

Erelt, Mati, Tiiu Eret, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat. Metslang, Helle, Ingrid Krall, Renate Pajusalu, Kristi Saarso, Elle Sõrmus, Silvi Vare 2003. Keelehärm: eesti keele probleemseid piirkondi. TPÜ Kirjastus

13. OMADUSSÕNA VÕRDLUSASTMED

OMADUSSÕNA VÕRDLUSASTMED

Võtmesõnu: abstraktsed ja konkreetseid käänded.

Omadussõna võrdlusastmed

Omadussõna võrdlusastmed on algvõrre ehk positiiv, keskvõrre ehk komparatiiv ja ülivõrre ehk superlatiiv.

Keskvõrde moodustamise võimalusi

Keskvõrde moodustamisel lisatakse omastavas käändes tüvele võrdetunnus *-m*.

- astmevahelduslike sõnade puhul (SEPP-tüüpi ja PADI-tüüpi sõnad), kui tüvevokaal on *u* või *a*, toimub **vokaalivaheldus** – tüvevokaal muutub keskvõrdes *e*-ks, nt *pikk*: *pika* -> *pikem*, *paks*: *paksu* -> *paksem*.

Ülivõrde moodustamine

Ülivõrde moodustamiseks on eesti keeles kaks viisi:

- Kõikidest omadussõnadest on võimalik moodustada ülivõrret sõna *kõige* ja keskvõrde abil (*kõige suurem*).
- Lisaks sellele võimaldab osa sõnu ka lühikest ühesõnalist ülivõrde moodustamist. Suulises kasutuses on sagedasem just *kõige*-ülivõrre, *i*-ülivõrre on pidulikum ja kirjanduslikum.

i-ülivõrde moodustamise reeglid

Ühesõnalise-ülivõrde moodustamise aluseks on **mitmuse osastav**:

- kui mitmuse osastava ainukeseks võimaluseks on *-sid*, siis ei tohi *i*-superlatiivi moodustada, nt *hapu*: *hapusid* – *kõige hapum*.
- kui mitmuse osastavas peale *sid*-vormi on võimalik lõputa mitmus, siis on võimalik ka *i*-ülivõrre, nt *suur*: *suuri* – *suurim*, *vanu* – *vanim*,
- nende astmevahelduslike *a*- ja *u*-tüvevokaaliga sõnade puhul, kus keskvõrdes *a* või *u* muutuvad *e*-ks, ülivõrdes toimub *e* muutumine *i*-ks: *pakse+m* (*e—i*): *paksi+m*

- kui SEPP-tüüpi ja PADI-tüüpi sõnad on *i*-tüvelised, siis ei saa nendest *i*-superlatiivi moodustada, nt *karm*: *karmi* – *kõige karmim*. Ei saa moodustada *i*-superlatiivi, siis kui kõrvuti satuvad *j* ja *i*: *tühjem* – *kõige tühjem*.
- *-lik*-liiteliste sõnade puhul, kus mitmuse partitiiv on *-kke*-lõpuline, on võimalik *-kem*-superlatiiv: *kõige õnnelikum e õnnelikem*.
- diftong on ülivõrdes vaid siis, kui see on ka mitmuse osastavas, nt *ilusaid* – *ilusaim*

14. PÖÖRDKONNAD

I PÖÖRDKOND II PÖÖRDKOND

Võtmesõnu: pöördsõna pea- ja põhivormid, I pöördkond (VÕIMA, KÄIMA, SAAMA, TOOMA), II pöördkond (ELAMA, SIBLIMA, MUUTUMA, KIRJUTAMA, NÄITLIKUSTAMA, ESITLEMA, TEGELEMA, TULEMA)

Olulist pöördsõna kohta

Verbide puhul näitavad **astmevahelduse suunda** *da*-infinitiivi ja oleviku 1.pöörde vormid:

- kui *da*-infinitiiv on nõrk (*lennata N*) ja oleviku 1.pöörde vorm on tugev (*lendan T*), siis tegu on **tugevneva astmevaheldusega**.
- kui *da*-infinitiiv on tugev (*õppida T*) ja oleviku 1.pöörde vorm on nõrk (*õpin N*), siis tegu on **nõrgeneva astmevaheldusega**.

silpide arvu loeme verbide puhul tüvest (ilma infinitiivi tunnusetähtedest, nt *õppi/ma* -> 2 silpi; *käi/ma* -> 1 silp; *e-la/ma* -> 2 silpi; *kir-ju-ta/ma* -> 3 silpi).

Jaak Peebo pöördkondade tabel

I ja II pöördkonda kuuluvad astmevahelduseta, III ja IV pöördkonda kuuluvad astmevahelduslikud verbid.

- **I pöördkonda** kuuluvad **ühesilbilise tüvega** (pika vokaali või diftongiga lõppeva tüvega) **astmevahelduseta** verbid
- **II pöördkonnas** on **kahe- või enamsilbilise tüvega astmevahelduseta** verbid
- **III pöördkonnas** on **nõrgeneva tüvega** astmevahelduslikud verbid (st *da*-infinitiiv on tugevas, oleviku 1.pöörde nõrgas astmes)
- **IV pöördkonnas** on **tugevneva tüvega** astmevahelduslikud verbid (*da*-infinitiiv nõrgas, oleviku 1.pöörde tugevas astmes)

Pöördsõna pea- ja põhivormid

Pöördkondade tabelis esitatakse tegusõna põhi- ja peavormid.

Põhivormideks nimetatakse neid verbivorme, mille alusel on võimalik moodustada kõik muud verbivormid (peale peavormide), seega on **põhivormid:**

1.ma-infinitiiv

2.da-infinitiiv

3.isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku 1.pööre

4.tud-kesksõna

Peavormideks nimetatakse vorme, mida kas üldse/mõnikord ei saa moodustada mingi põhivormi järgi. Sellised on kõik eespool esitatud 4 põhivormi ja

1. isikulise tegumoe, kindla kõneviisi, lihtminevik. Seda ei saa moodustada *ma*-infinitiivi alusel seal, kus lihtmineviku tunnuseks on *i*, ja ka muudes erandliku muutumisega verbides: *jõin, kaitsesid, olid, pesi, tegite, tulid* jne.

2. nud-kesksõna. Seda ei saa alati moodustada *da*-infinitiivi järgi: *joonud, loonud, näinud, teinud* jne.

3. umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik. Seda ei saa alati moodustada *tud*-partitsiibi alusel: *käiakse, süüakse, minnakse, tullakse* jne.

Grammatikates ja sõnaraamatutes esitatakse peavormid traditsioonilises järjekorras

1.ma-infinitiiv

2.da-infinitiiv

3. isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku 1.pööre

4. isikulise tegumoe, kindla kõneviisi, lihtminevik.

5. umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik

6. tud-kesksõna

7. nud-kesksõna.

Nendest vormidest piisab ülejäänud vormide moodustamiseks ja verbi iseloomustamiseks, välja arvatud väga üksikud erandvormid.

I pöördkond

Sii kuuluvad ühesilbilise tüvega verbid, mille *ma*-infinitiivi ees on pikk vokaal või diftong

võima, keema, naima, näima

VÕIMA : VÕIDA: VÕIN: VÕISIN: VÕINUD: VÕIDAKSE: VÕIDUD

saama ja jääma

SAAMA: SAADA: SAAN: SAIN: SAANUD: SAADAKSE: SAADUD

käima, müüma, pooma, viima

KÄIMA: KÄIA: KÄIN: KÄISIN: KÄINUD: KÄIAKSE: KÄIDUD

tooma, jooma, sööma, looma, lööma

TOOMA: TUUA: TOON: TÕIN: TOONUD: TUUAKSE: TOODUD

II pöördkond

II pöördkonda kuuluvad astmevahelduseta kahe- ja enamsilbilise tüvega verbid.

2 silbilised I-väitelised verbid (va *olema, tulema, panema, surema, pesema, kusema* ja *minema*) kuuluvad ELAMA-tüüpi

ELAMA: ELADA: ELAN: ELASIN: ELANUD: ELATAKSE: ELATUD

2-silbilised II-väitelised verbid (nt *kablima, kõblima, pissima, sagrima* jt) kuuluvad SIBLIMA-tüüpi

SIBLIMA: SIBLIDA: SIBLIN: SIBLISIN: SIBLINUD: SIBLITAKSE: SIBLITUD

2-silbilised III-väitelised (nt *armuma, anduma, alluma, auruma, austamaeeldama, eelnema, ehmuma, kehtima, eitama, haakuma, haihtuma* jne) + *eeru*-liitega verbid (nt *deformeeruma, eksmatrikuleeruma, kapituleeruma, palataliseeruma* jne)

MUUTUMA: MUUTUDA: MUUTUN: MUUTUSIN: MUUTUNUD: MUUTUTAKSE: MUUTUTUD

3-silbilised (nt *abistama, harvenema, tugevdama* jne + *intensiivistama, moraaltsema, naiivitsema, kalambuuritsema* jne)

KIRJUTAMA: KIRJUTADA: KIRJUTAN: KIRJUTASIN: KIRJUTANUD: KIRJUTATAKSE: KIRJUTATUD

4-silbilised (peamiselt *-sta*-liitega verbid *esemestuma, isikustama, jumalustama, lubjatustama, piltlikustama, tundlikustama*+nt karitiividest *jõuetustama, karvutustama, rasvatustama* vt EKG I lk 434 jne)

NÄITLIKUSTAMA: NÄITLIKUSTADA: NÄITLIKUSTAN: NÄITLIKUSTASIN: NÄITLIKUSTANUD: NÄITLIKUSTATAKSE: NÄITLIKUSTATUD

Sufiksiga **-tle-** (nt *ahvatlema*), **-skle-** (nt *mõtisklema*) ja **-stle-** (nt *rõõmustlema*) *ma*-infinitiivi ees.

Rohkem infot eespool nimetatud sufiksiga verbidest leiad EKG I lk 447-450.

ESITLEMA: ESITLEDA: ESITLEN: ESITLESIN: ESITLENUD: ESITLETAKSE: ESITLETUD

-ele- *ma*-infinitiivi ees

TEGELEMA: TEGELEDA e TEGELDA: TEGELEN: TEGELESIN: TEGELENUD ehk TEGELNUD: TEGELETAKSE ehk TEGELDAKSE: TEGELETUD ehk TEGELDUD

tulema, olema, panema, surema

IV pöördkond

IV pöördkonda kuuluvad tugevneva astmevaheldusega verbid, st verbid, mille *da*-infinitiiv on nõrgas, oleviku 1.pöörde vorm on tugevas astmes.

2-silbilised ja tugevneva vältevaheldusega verbid kuuluvad AITAMA-tüüpi.

AITAMA: AIDATA: AITAN: AITASIN: AIDANUD: AIDATAKSE: AIDATUD

2-silbilised ja tugevnev laadivaheldusega verbid moodustavad LENDAMA-tüübi.

LENDAMA: LENNATA: LENDAN: LENDASIN: LENNANUD: LENNATAKSE: LENNATUD

VESTLEMA-tüüpi kuuluvatel tugevneva vältevaheldusega verbidel on *ma*-infinitiivi ees on **-le**

VESTLEMA: VESTELDA: VESTLEN: VESTLESIN: VESTELNUD: VESTELDAKSE: VESTELDUD

VAIDLEMA-tüüpi kuuluvatel verbidel on *ma*-infinitiivi ees on **-le**. Verbe iseloomustab tugevnev laadivaheldus.

VAIDLEMA: VAIELDA: VAIDLEN: VAIDLESIN: VAIELNUD: VAIELDAKSE: VAIELDUD

III, IV PÖÖRDKONNAD loengu koostamisel on kasutatud

Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad.

16. VERBIVORMIDE SÜNTEES JA ANALÜÜS

VERBIVORMIDE MOODUSTAMINE

Võtmesõnu: *ma*-infinitiiv ehk *ma*-tegevusnimi, *da*-infinitiiv ehk *da*-tegevusnimi, verbi finiitsed vormid, verbi infiniitsed vormid

***ma*-infinitiivi alusel moodustatakse**

- ***ma*-tegevusnime käändelised vormid**, lisades tegevusnime tunnusele vastava käände lõpu: *aitamas, kaitsmast, niitmaks, tegemata* jne.
- ***si* ~ *ns* ~ *nis* tunnuseline lihtminevik**: *-ma* asendatakse lihtmineviku tunnusega: *julgesin, praadisite* jne.
- ***-vat* kaudne kõneviis**: *-ma* asendatakse kaudse kõneviisi tunnusega: *rääkivat, olevat* jne
- ***v*-kesksõna**: *-ma* asendatakse *v*-tunnusega: *rääkiv, õppiv, naerev, tõusvaks* jne.

***da*-infinitiivi alusel moodustatakse**

- **des-vorm:** *da*-infinitiivi lõpul olev *a* asendatakse *e*-ga ja lisatakse *s*: *juues, kandes, oiates* jne.
- **nud-kesksõna:** *da*-infinitiivi tunnus asendatakse *nud*-iga: *kolinud, olnud, pesnud*, kui *da*-infinitiivil tunnus puudub, asendatakse tunnusega lõpuhäälik: *murdnud, mõistnud* jne.
- **käskiva kõneviisi mitmuse pöörded:**
 - da* – asendatakse -*gu/-ge*: *ujuda – ujuge*
 - ta* – asendatakse -*ku/-ke*: *maksta – makske*
 - la, -ra, -na* – asendatakse -*gu/-ge*: *panna – pange**a*-tunneselisest *da*-infinitiivist ei saa käskivat kõneviisi reeglipäraselt moodustada: *juua – joogu; teha – tehke*.

Isikulise tegumoe oleviku 1. pöörde alusel moodustatakse

- **oleviku** ülejäänud **pöörded**: *olen – olete, oleme* jne
- **tingiva kõneviisi olevik**: tüvele lisatakse tunnus -*ks* *tahan -> tahaksin* jne
- **käskiva kõneviisi ainsuse 2.pööre** (mis on iseenesest puhas tüvi): *teen -> tee!*

tud-partitsiibi alusel moodustatakse

umbisikuline tegumood -*tud* asendatakse *ta*-ga: *avatud – avati, agiteeritud – agiteeritakse; -dud* asendatakse *da*-ga: *küsiteldaks, jäädi* jne.

Verbi finiitsed ja infiniitsed vormid

Morfoloogiliste kategooriate seisukohalt ja süntaktiliste kasutusvõimaluste poolest

jagunevad tegusõnavormid

- **pöördelisteks** ehk **finiitseteks** vormideks ja
- **käändelisteks** ehk **infiniitseteks** vormideks

Finiitsed vormid võivad lauses iseseisvalt esineda öeldisena, neis avalduvad pöördsõna morfoloogilised kategooriad. Nt lauses *Ma käisin eile teatris* on *käisin* pöördsõna finiitne vorm, mis esineb öeldisena ja väljendab ainsuse 1. pööret, isikulist tegumoodi, lihtminevikku, kindlat kõneviisi ja jaatavat kõnet.

Infiniitsed vormid ei saa lauses iseseisvalt öeldisena esineda, nad võivad väljendada hoopis käändsõna morfoloogilised kategooriad. Nt lauses *Ma olen seda etendust juba näinud* on *näinud* pöördsõna infiniitne vorm, mis täidab öeldise funktsiooni ainult koos sõnavormiga *olen*. Sama vorm mingis teises lauses võib käituda hoopis omadussõnalaadselt, nt *Neilt meestelt, hallipäisetelt ja nii mõndagi näinutelt, oleks kõigil üht-teist õppida*.

ma-infinitiivi infiniitsed vormid

- **mas-vorm** väljendab mingi muu tegevuse suhtes samaaegset tegevust (nn suhtelist olevikku). *mas*-vormiga kasutatakse verbe *olema, käima, nägema, kuulma*.

- **mast-vorm** väljendab mingile teisele tegevusele eelnenud tegevust (suhtelist minevikku). Selle vormiga saab kasutada verbe *tulema, tänama, keelduma, hoiduma, väsimata, tüdima* ja *hoiatama*.
- **maks-vorm** väljendab tegevust kui teise tegevuse otstarvet, sellega saab asendada kõrvallauset, mis algab sidendiga *selleks et*. Vormi on soovitatav kasutada pikemate lausete asemel, eriti siis, kui mitu *et*-lauset satuks muidu kõrvuti.
- **mata-vorm** väljendab sooritamata tegevust: *Jätsin esimesse loengusse minemata*. Selle vormiga kasutatakse verbe *jääma, jätma* ja *unustama*.

VERBIVORMIDE MOODUSTAMINE loengu koostamisel on kasutatud Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat. Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad.

17. VERBI MORFOLOOGILISED KATEGOORIAD

VERBI MORFOLOOGILISED KATEGOORIAD

Võtmesõnu: tegumood ehk geenus (isikuline tegumood ehk personaal, umbisikuline tegumood ehk impersonaal), kõneviis ehk moodus (kindel kõneviis ehk indikatiiv, tingiv kõneviis ehk konditsionaal, käskiv kõneviis ehk imperatiiv, kaudne kõneviis ehk kvotatiiv, möönev kõneviis ehk jussiiv), aeg ehk tempus (olevik ehk preesens, lihtminevik ehk imperfekt, täisminevik ehk perfekt, enneminevik ehk pluskvamperfekt, üldminevik ehk preteeritum), pööre, kõneliik (jaatav kõneliik ehk afirmatiiv, eitav kõneliik ehk negatiiv)

Eesti keeles on pöörsõnal viis morfoloogilist kategooriat: **tegumood, kõneviis, aeg, pööre, kõneliik**.

Tegumood ehk geenus

- **Isikuline tegumood ehk personaal**

Isikulise tegumoe korral tegevussubjekt on tavaliselt väljendatav alusena, nt *Jüri käis eile linnas*. Isikulise tegumoe vormi kasutatakse siiski ka üldisikulistes lausetes, nt *Seal käib ära kahe tunniga*, ja isikuta lausetes, nt *Eile sadas päev läbi*. Isikulisel tegumoel puudub tunnus.

- **Umbisikuline tegumood ehk impersonaal**

Umbisikulise tegumoe tunnusel on seitse kuju: *-takse, -dakse, -akse, -t-, -d-, -ta-, -da-*, nt *ela/takse, `laul/dakse, süü/akse, ela/t/i, `laul/d/i, ela/ta/vat, `laul/da/vat*. Peale nende võib umbisikuline tegumood avalduda ka *-tud* ja *-dud* kujul, milles väljenduvad koos umbisiku, mineviku ja kesksõna tähendus, nt *ela/tud, `laul/dud*.

Kõneviis ehk moodus

- **Kindel kõneviis ehk indikatiiv**

Tavaliselt kasutatakse kindlat kõneviisi siis, kui tegevust peetakse reaalseks, *Jüri sõitis eile maale*. Kindlal kõneviisil puudub tunnus.

- **Tingiv kõneviis ehk konditsionaal**

Tingiv kõneviis väljendab seda, et kõneleja peab tegevust ebareaalseks, nt **Oleks tädil rattad all, oleks auto**. Tingiv kõneviis võib väljendada ka viisakat käsku, nt *Kas te **ulataksite** mulle selle raamatu, või (täitumatut) soovi, nt **Tahaksin jäädagi nooreks!** Tingiva kõneviisi tunnuseks on **-ksi-** või **-ks-**. Kõnekeeles jäetakse pöördetunnused tingiva kõneviisi isikulise tegumoe vormides tavaliselt ära. Lühikest tingivat kõneviisi on lubatud kasutada ka kirjakeeles.*

- **Käskiv kõneviis ehk imperatiiv**

Käskiv kõneviis väljendab otsest käsku, nt **Jää wait! Lõpetage itsitamine!** Sellel on ainult ainsuse ja mitmuse 2. pööre ning mitmuse 1. pööre (*ela, elage, elagem*). Käskiva kõneviisi mitmuse 1. pöörde vorm kuulub pidulikku stiili, nt **Mingem üles mägedele!** Neutraalstiilis kasutatakse selle asemel kindla kõneviisi mitmuse 1. pööret, nt **Lähme mägedesse!** Kolmandale isikule suunatud käsu korral on teatelaad kaudne ja seda väljendab möönev kõneviis, nt *Jüri **olgu** selle koha pealt täiesti wait*

Käskiva kõneviisi tunnusel on kolm kuju: *-ge, -ke* või tunnuse puudumine (ainsuses, nt *ela!*). Mitmuses kasutatakse kujusid *-ge* ja *-ke* (*ela/ge, haka/ke, ela/ge/m, haka/ke/m*), mis valitakse *da*-tegevusnime morfeemivariandi analoogial: *-ge* kui *da*-infinitiivis *da* või *a*, nt *ela/da* → *ela/ge*, *`juu/a* → *joo/ge* ning *-ke* kui *da*-infinitiivis *ta*, nt *hüpa/ta* → *hüpa/ke*

- **Kaudne kõneviis ehk kvotatiiv**

Kaudne kõneviis väljendab kaudset (st kelleltki kolmandalt kuulnud) väidet, nt *Jüri **olevat** endale uue maja **ostnud***. Kaudse kõneviisi tunnus on *-vat*, nt *ela/vat, ole/vat elanud, ela/nu/vat, ela/ta/vat*.

- **Möönev kõneviis ehk jussiiv**

Möönva kõneviisi põhifunktsiooniks on väljendada kaudset käsku, st kellelegi kolmandale suunatud või kelleltki kolmandalt lähtuvat käsku, nt **Tulgu Jüri homme meile. Ah mina tehku päev läbi palehigis tööd!** Möönvale kõneviisile on nime andnud võimalus kasutada seda ka möönvas tähenduses, nt **Olgu te pealegi oodanud siin juba kaks tundi, mina ei saa teid millegagi aidata**. Möönva kõneviisi tunnusel on isikulises tegumoes kaks kuju: *-gu* ja *-ku* (*ela/gu, haka/ku*), mis valitakse *da*-infinitiivi analoogial: *-gu* kui *da*-infinitiivis *-da* või *-a*, nt *ela/da* → *ela/gu*, *`juu/a* → *joo/gu* ning *-ku* kui *da*-infinitiivis on *-ta*, nt *haka/ta* → *haka/ku*

Aeg ehk tempus

Kindlas kõneviisis on neli aega: **olevik** ehk **preesens**, **lihtminevik** ehk **imperfekt**, **täisminevik** ehk **perfekt** ja **enneminevik** ehk **pluskvamperfekt**. Käskivas kõneviisis on ainult üks aeg - **olevik**.

- **Olevik ehk preesens**

- **Lihtminevik ehk imperfekt**

Lihtminevik on kindla kõneviisi minevikuaeg, mis väljendab tavaliselt seda, et tegevus eelneb kõnehetkele ja tegevust vaadeldakse tegevusega kaasa

liikudes, nt *Kolmapäeval sõitis Jüri linna. Kõigepealt läks ta ministeeriumi, siis käis raamatukogus ja astus sõbra poolt läbi. Öhtul tuli ta koju tagasi.*

- **Täisminevik ehk perfekt**

Täisminevik on kindla kõneviisi minevikuaeg, mis väljendab seda, et sündmushetk eelneb mitteminevikulisele vaatlushetkele, nt *Näostki on näha, et oled kõvasti tööd teinud*. Ent täismineviku vormi kasutatakse ka siis, kui kõnehetkele järgnevat tegevust vaadeldakse mingi veel hilisema vaatlushetke seisukohalt (tuleviku minevikus), nt *Loodame, et pühapäeva õhtuks oled sa selle töö lõpetanud*.

Täisminevik avaldub liitajavormina, nt *olen elanud, oleme elanud, on elatud*.

- **Enneminevik ehk pluskvamperfekt**

Enneminevik on kindla kõneviisi minevikuaeg, mis väljendab seda, et sündmushetk eelneb minevikulisele vaatlushetkele (st tegu on mineviku minevikuga), nt *Näostki võis näha, et Mari oli kõvasti tööd teinud*.

Enneminevik avaldub liitajavormina, nt *olin elanud, olime elanud, oli elatud*.

Tingivas, kaudses ja möönvas kõneviisis on kaks aega: olevik ja üldminevik ehk preteeritum.

- **Üldminevik ehk preteeritum**

Üldminevik on tingiva, kaudse ja möönva kõneviisi minevikuaeg, mis väljendab seda, et tegevus eelneb vaatlus- või kõnehetkele, eristamata vaatlushetke ja kõnehetke täpsemaid suhteid, nt *Kui sa oleksid mind kuulda võtnud, ei oleks seda juhtunud. Mari olevat kõvasti alla võtnud. Olgu see töö teil pühapäeva õhtuks tehtud*. Üldminevik avaldub tavaliselt liitajavormina, nt *oleksin elanud, oleks elatud, olevat elanud, olevat elatud, olgu elanud, olgu tehtud*.

Pööre

Eesti keeles on 3 pööret, mis esinevad ainsuses ja mitmuses.

Kõneliik

Kõneliik on kategooria, mis väljendab jaatust või eitust. Eesti keeles on 2 kõneliiki: **jaatav kõneliik** ehk **afirmatiiv** ja **eitav kõneliik** ehk **negatiiv**.

VERBI MORFOLOOGILISED KATEGOORIAD loengu koostamisel on kasutatud

Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat.

EESTI KEELE VORMIÕPETUSE konspekti koostamisel on kasutatud

Ehala, Martin 1997. Eesti keele struktuur. Õpik gümnaasiumile. Kännimees.

Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 1997. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 132-315; <http://www.eki.ee/books/ekkr/>

Hint, Mati 2004. Eesti keele foneetika ja morfoloogia. Süvaõpik. Avita.

Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus. Eesti Keele Sihtasutus, lk 107-146.

Kraut, Einar, Ene Liivaste, Aili Tarvo 2000. Eesti õigekeel. Gümnaasiumi õigekeelsusõpik. Koolibri, lk 149-173.

Metslang, Helle, Ingrid Krall, Renate Pajusalu, Kristi Saarsoo, Elle Sõrmus, Silvi Vare 2003. Keelehärm. Eesti keele probleemseid piirkondi. Käsiraamat. Tallinn: TPÜ Kirjastus, lk 71-117.

Peebo, Jaak. 1997 Muutkonnad.

Sutrop, Urmas 1999. Eesti keele välited ja balti polütooniline keeleliit. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 235-239.

Viks, Ülle. Muuttüübid eesti sõnastikes; <http://www.eki.ee/teemad/tyybijutt.html>

Õigekeelsussõnaraamat. 2006. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Lisa 1. SÕNAMUUTMISTÜÜBID. KÄÄNDSÕNATÜÜBID. (Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad. Tartu Ülikooli KIRJASTUS)

KK	ainsuse nimetav	ainsuse omastav	ainsuse osastav	ainsuse sisseütlev	mitmuse omastav	mitmuse osastav	mitmuse sisseütlev
I	PUU	puu	puud	puusse	puude	puid e puusid	puudesse e puisse
	KOI	koi	koid	koisse	koide	koisid	koidesse
II	PESA	pesa	pesa	pesasse e pessa	pesade	pesasid e pesi	pesadesse e pesisse
	NIMI	nime	nime	nimesse	nimede	nimesid	nimedesse
	SEMINAR	seminari	seminari	seminarisse e seminari	seminaride	seminare e seminarisid	seminaridesse e seminaresse
	AKVAARIUM	akvaariumi	akvaariumi e -t	-sse e akvaariumi	-de e -te	akvaariume e -eid e -sid	-desse e -tesse e -eisse e -esse
III	TUBLI	tubli	tublit	tublisse	tublide	tublisid	tublidesse
	KÕNE	kõne	kõnet	kõnesse	kõnede	kõnesid	kõnedesse
	LAULJANNA	lauljanna	lauljannat	lauljannasse	lauljannade	lauljannasid	lauljannadesse
IV	AASTA	aasta	aastat	aastasse	aastate	aastaid	aastatesse e aastaisse
	NUMBER	numbri	numbrit	numbrisse	numbrite	numbreid	numbritesse e numbriisse
	RAUDNE	raudse	raudset	raudsesse	raudsete	raudseid	raudsetesse e raudseisse
	ÕPIK	õpiku	õpikut	õpikusse	õpikute	õpikuid	õpikutesse e õpikuisse
	HABE	habeme	habet	habemesse	habemete	habemeid	habemetesse e habemeisse
V	SOOLANE	soolase	soolast	soolasesse	soolaste	soolaseid	soolastesse e soolaseisse
	VAENE	vaese	vaest	vaesesse	vaeste	vaeseid	vaestesse e vaeseisse
	VASTASTIKUNE	-kuse	-kust	-kusesse	-kuste	-kuseid	-kustesse e -kuseisse

Larissa Degel, Tartu Ülikool (2012)

	OLULINE	olulise	olulist	olulisesse e olulisse	oluliste	olulisi	olulistesse e olulisisse
	TÖÖLINE	töölise	töölist	töölisesse e töölisse	tööliste	töölisi e tööliseid	-stesse e -sisse e seisse
	RAHVALIKKUS	-likkuse	-likkust	-likkusesse e -likkusse	-likkuste	-likkusi e -likkuseid	-likkustesse e likkusisse e -likkuseisse
VI	SEPP	sepa	seppa	sepassse e seppa	seppade	seppi e seppasid	seppadesse e seppisse
	KONTSERT	kontserdi	kontserti	kontserdisse e kontserti	kontsertide	kontserte e kontsertisid	kontsertidesse e kontserdesse
	RIDA	rea	rida	reasse e ritta	ridade	ridu e ridasid	ridadesse
	JÕUD	jõu	jõudu	jõusse e jõudu	jõudude	jõude e jõudusid	jõududesse
	SÕBER	sõbra	sõpra	sõbrasse e sõpra	sõprade	sõpru e sõprasad	sõpradesse e sõbrusse
	PADI	padja	patja	padjasse e patja	patjade	patju e patjasid	patjadesse e padjusse
	LUGEMIK	lugemiku	lugemikku	lugemikku e -kusse	lugemike e -kkude	lugemikke	lugemikesse e -kkudesse
	OHTLIK	ohtliku	ohtlikku	ohtlikku e -kusse	ohtlike e -kkude	ohtlikke	ohtlikesse e -kkudesse
	KEEL	keele	keelt	keelesse e keelde	keelte	keeli	keeltesse e keelisse
	UUS	uue	uut	uuesse e uude	uute	uusi	uutesse e uusisse
	VARS	varre	vart	varresse e varde	varte	varsi	vartesse e varsisse
	KÜÜS	küüne	küünt	küünesse e küünde	küünte	küüsi	küüntesse e küüsisse
	KÄSI	käe	kätt	käesse e kätte	käte	käsi	kätesse e käsisse
VII	HAMMAS	hamba	hammast	hambasse	hammaste	hambaid	hammastesse e hambaisse
	HOOLAS	hoolsa	hoolsat e hoolast	hoolsasse	hoolsate	hoolsaid	hoolsatesse e hoolsaisse
	MÕTE	mõtte	mõtet	mõttesse	mõtete	mõtteid	mõtetesse e mõtteisse
	LIIGE	liikme	liiget	liikmesse	liikmete	liikmeid	liikmetesse e liikmeisse
	TÜTAR	tütre	tütart	tütresse	tütarde	tütraid	tütardesse e tütreisse

Lisa 2. SÕNAMUUTMISTÜÜBID. PÖÖRDSÕNATÜÜBID. (Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad. Tartu Ülikooli KIRJASTUS)

PK	ma-inf	da-inf	personaali indikatiivi preesensi 1. pööre	personaali indikatiivi imperfekti 1.pööre	nud-partitsiip	impersonaali indikatiivi preesensi jaatav kõne	tud-partitsiip
I	võima	võida	võin	võisin	võinud	võidakse	võidud
	saama	saada	saan	sain	saanud	saadakse	saadud
	käima	käia	käin	käisin	käinud	käiakse	käidud
	tooma	tuua	toon	tõin	toonud	tuuakse	toodud
II	elama	elada	elan	elasin	elanud	elatakse	elatud
	kirjutama	kirjutada	kirjutan	kirjutasin	kirjutanud	kirjutatakse	kirjutatud
	näitlikustama	näitlikustada	näitlikustan	näitlikustasin	näitlikustanud	näitlikustatakse	näitlikustatud
	esitlema	esitleda	esitlen	esitlesin	esitlenud	esitletakse	esitletud
	tegelema	tegeleda e tegelda	tegelen	tegelesin	tegelenud e tegelnud	tegeletakse e tegedakse	tegeletud e tegedud
	tulema	tulla	tulen	tulin	tulnud	tullakse	tuldud
III	õppima	õppida	õpin	õppisin	õppinud	õpitakse	õpitud
	lugema	lugeda	loen	lugesin	lugenud	loetakse	loetud
	saatma	saata	saadan	saatsin	saatnud	saadetakse	saadetud
	murdma	murda	murran	murdsin	murdnud	murtakse	murtud
	seisma	seista	seisan	seisin	seisnud	seistakse	seistud
	laulma	laulda	laulan	laulsin	laulnud	lauldakse	lauldud
IV	aitama	aidata	aitan	aitasin	aidanud	aidatakse	aidatud
	lendama	lennata	lendan	lendasin	lennanud	lennatakse	lennatud
	vestlema	vestelda	vestlen	vestlesin	vestelnud	vesteldakse	vesteldud
	vaidlema	vaielda	vaidlen	vaidlesin	vaielnud	vaieldakse	vaieldud